

O inkvizitorima i ljudima: Studija inkvizicijskog postupka uz poseban osvrt na roman *Ime ruže*

UDK: 343.102.01
343.102:273(094)

Sažetak

Rad se bavi analizom inkvizicije kao institucije i inkvizicijskog postupanja. Uvodni dio rada analizira inkvizicijski proces u odnosu na tri prevladavajuća procesna modela, definišući ga kao zasebnu vrstu postupka u sklopu inkvizitornog modela. Drugi dio rada proučava inkviziciju kao povijesni fenomen, odnosno bavi se razvojem i promjenama unutar inkvizicije kao institucije od samih početaka i biskupske inkvizicije pa do završne, rimske inkvizicije, pri čemu se pruža osvrt na relevantne događaje, dokumente i osobe. Temeljni dio rada bavi se analizom inkvizicijskih postupaka, a odabire postupke pred biskupskom, papinskom, španjolskom i rimskom inkvizicijom te inkvizicijske progone vještica i čarobnjaka, kao jednu od specifičnosti unutar inkvizicijskog procesa. Taj dio pokušava objasniti razvoj procesnih pravila te dati komparativni osvrt na njihovu evoluciju. Prije nego se u zaključku sumira značaj inkvizicijskog procesa za suvremeno pravo, donosi se i analiza inkvizicijske scene iz romana *Ime ruže* Umberto Eca, a sve kako bi se vidjelo funkcioniranje inkvizicije u praksi.

Ključne riječi: inkvizicija, Umberto Eco, Ime ruže, inkvizicijski postupak, progoni vještica

1. Uvod

Suvremeno pravo doseglo je, a to je neupitno posljedica povijesnog i društvenog razvoja, određenu razinu zaštite svojih subjekata koja se može smatrati odrazom humanosti i pravičnosti. Ona se manifestira kako u normama materijalnog prava, koje same po sebi garantiraju određena prava subjektima, tako i u normama procesnog prava, koje subjektima nastoje osigurati pravično suđenje pred nepristranim sucem. Ova se zaštitna načela danas smatraju toliko važnima da su najčešće sadržana u ustavima ili ustavnim zakonima u različitim zemljama, čime se istovremeno naglašava i njihova važnost i njihova nepovredivost.

Međutim, pravo nije oduvijek bilo tako obazrivo prema svojim subjektima, kako ni na materijalnoj tako ni na procesnoj razini. No, dok su određena materijalna prava kroz povi-

jesna razdoblja i različite ideološke struje često relativizirana do te mjere da je konsenzus oko njihovog usvajanja u danom trenutku bio nemoguć, procesna prava su često bila pitanje humanosti, odnosno mnogo više etička problematika nego ideološka. Tako je nesporno da, primjerice, mučenje okrivljenika kako bi se od njega izvuklo isforsirano, uglavnom i lažno, priznanje predstavlja nehumano postupanje čija se priroda ne može opravdati niti relativizirati ni iz aspekta prava, ni iz aspekta morala; međutim, kako nam povijest pokazuje, nije nemoguće da se upravo takva nehumanost prizna kao zakonita. Ova procesna digresija nije slučajna jer je glavna tema ovoga rada upravo inkvizicijski postupak, čija su temeljna provedbena načela često koketirala, a uglavnom prelazila granice humanosti i stvorila sustav koji je imao jako male, ako ikakve veze s pravom, procesnim načelima i moralom. Inkvizicija je kroz dobar dio srednjeg vijeka, a u dijelu svijeta i kasnije, bila oružje moći, a kod svih je sudionika izazivala gotovo patološki strah. Kao sredstvo tadašnjeg pravosuđa, crkvenog i svjetovnog, ona je bila efikasna, ponekad i pretjerano efikasna,¹ ali je imala jako malo dodirnih točaka s onim aspektima procesnog prava koji su se bavili pravom, pravičnošću i istinom.

Kroz rad će biti prikazano nekoliko aspekata inkvizicijskog postupanja. Na samom početku, razjasnit će se sam pojam inkvizicijskog postupanja te njegova terminološko i pravno razlikovanje od dva tipa postupanja – akuzatornog i, posebno, a zbog terminološke sličnosti, inkvizitornog. U drugom dijelu, rad će donijeti povijesnopravnu analizu nastanka i razvoja inkvizicijskog postupanja, uz poseban naglasak na pojedine vrste inkvizicije. Centralni dio rada činit će procesnopravna analiza samog inkvizicijskog postupka, a sve temeljem odredbi zloglasnog priručnika *Malleus maleficarum*, s kojom će u vezu biti dovedena i analiza inkvizicijskog postupka nad opskrbnikom Remigijom iz Varaginea prikazana u romanu *Ime ruže* Umberta Eca.

Rad će naglasiti važnost povijesne ostavštine inkvizicijskog postupka te njegov doprinos, koji unatoč svemu ostaje neupitan, razvoju suvremenoga prava, ali isto tako i sve one posljedice, mahom negativne, koje je imao na tadašnje, ali i suvremeno društvo. Kao što je rečeno, suvremeno pravo jest doseglo određeni stupanj razvoja, međutim upravo to suvremeno pravo poznaje cijelu seriju iznimaka i rupa koje omogućavaju i dopuštaju primjenu inkvizicijskih metoda i u nekim suvremenim situacijama, pri čemu se posebno misli na postupanja u slučaju terorizma ili špijunaže. Takvi postupci pokazuju da su inkvizicijske metode itekako aktualne, a ne samo relikv prošliosti i da one, unatoč formalnom ukidanju, prate čovjeka od njihova nastanka pa sve do danas. I zato, za početak rada, citira se Umberto Eco, koji je ispravno rekao kada je napisao: „... (op.a srednji vijek) izlazi na vidjelo u stvarima kojima se bavim, koje se ne čine srednjovjekovnima, a ipak jesu.“²

2. Inkvizicija kao vrsta postupka

Da bismo uspješno definirali i razumjeli inkviziciju, valjalo bi se prethodno osvrnuti na istu kao specifičnu vrstu kaznenog postupka, odnosno tipološki ju klasificirati. Prema klasičnoj povijesnoj klasifikaciji, razlikujemo tri modela kaznenog postupka – akuzatorni, inkvizitorni i mješoviti.

¹ U ovom se slučaju primarno misli na one situacije u kojima bi svjedoci i okrivljenici lagali pred sudovima svete inkvizicije kako bi okrivili svoje neprijatelje, ublažili kaznu ili izbjegli mučenje. Dokazi pribavljeni na taj način često su bili činjenično neutemeljeni, ali dovoljni za pokretanje lančanih procesa koji su dodatno utjecali na ljudske sudbine. Inkvizicija je, tako, bila efikasno sredstvo kako fizičke, tako i, a možda i upravo, psihološke represije.

² Citat je preuzet iz teksta „Napomene uz *Ime ruže*“, koji je prvi puta objavljen u *Alfabetu* br. 49, u lipnju 1983. godine, a na hrvatski ga je prevela Lia Paić (str. 518). Tekst je uklopljen u izdanje: Eco, Umberto, *Ime ruže*, Zagreb, 2008., prev. Lia Paić, str. 511-542

Izlaganje je najbolje započeti s **akuzatornim tipom kaznenog postupka** jer se radi o povijesno najstarijem modelu, čiji razvitak datira još iz Antičke Grčke i Rima.³ Akuzatorni ili optužni tip postupka definira se kao spor između stranaka, u ovom slučaju tužitelja i optuženika, koji se vodi pred neovisnim i nepristranim sudom s ciljem da se spor riješi.⁴ Kao stranke u postupku se, dakle, pojavljuju tužitelj, koji je uvijek privatna osoba, bilo da je oštećenik (dakle, nema postupka *ex offio*),⁵ ili, u kasnijim fazama, svaki građanin (sustav popularne tužbe),⁶ te optuženik, koji prethodno mora priznati nadležnost suda pred kojim mu se sudi.⁷ Stranke su u ovom tipu postupka ravnopravne, a dvije stranke svojim djelovanjem adekvatno provode funkciju progona (tužitelj) i funkciju obrane (optuženik).

Sudac ili sud, ovisno o tome je li se radilo o individui ili zbornom tijelu, imao je pasivnu ulogu u procesu, a njegova glavna karakteristika bila je njegova nepristranost i neovisnost. Krajnja funkcija suda bilo je donošenje presude temeljem saslušanih dokaza i iskaza svjedoka te stranaka u postupku; presuda je često bila temeljena na samostalnoj procjeni suca o opasnosti optuženika, a manje na logičkoj argumentaciji koju su stranke iznosile.⁸ Uz to, presuda je bila konačna i nepobojna, odnosno akuzatorni tip postupka nije poznao institut žalbe.

Sam postupak započinjao je optuženikovim osporavanjem tužiteljeve tužbe,⁹ a provodio se kroz javnu raspravu koja je uz to bila usmena i kontradiktorna,¹⁰ što je strankama omogućilo pravedno i ravnopravno zastupanje vlastitih stavova. S obzirom na pasivnu ulogu suca i njegovu objektivnost, važno je istaknuti kako je akuzatorni postupak u svojoj osnovi uključivao i presumpciju nevinosti, što je bio izrazito napredan mehanizam za vrijeme u kojemu je nastao.¹¹

Najveća prednost akuzatornog postupka je činjenica da je osiguravao ravnopravnost stranaka u postupku, odnosno ravnopravno vršenje dvaju funkcija kaznenog postupka, one progona i obrane, te neovisnost i nepristranost suca, dok se kao ključni nedostatak ističe činjenica da nije predviđao vođenje postupka po službenoj dužnosti, čak i za najteža kaznena djela.¹² Iako je u povijesnom kontinuitetu zamijenjen inkvizitornim postupkom i gotovo u cijelosti dokinut, akuzatorni postupak se u osjetno razvijenijem obliku zadržao u zemljama anglosaksonskog prava.

Akuzatorni je postupak kao dominantni model izdržao do formiranja Rimskog Carstva, kada ga je zamijenio **inkvizitorni ili istražni tip postupka**. Inkvizitorni postupak definira se kao jednostrano državno, odnosno sudsko djelovanje u slučaju postojanja vjerojatnosti da je kazneno djelo počinjeno, a s ciljem otkrivanja počinitelja i njegova kažnjavanja.¹³ Kao što je vidljivo iz definicije, inkvizitorni postupak ne poznaje klasične procesne stranke kao što čini akuzatorni, već se manifestira kroz jednostrano djelovanje sudskog tijela koje istovremeno preuzima i funkciju istražitelja i onu tužitelja. Optuženik je u ovom modelu postupka imao status objekta, a ne subjekta, odnosno stranke.¹⁴ Nad njim se vršila istraga i nad njim se izvršavala presuda, međutim njegova su prava bila gotovo nepostojana. On ne

³ D. KRAPAC *et al.*, *Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije*, Zagreb, 2014., str. 15-16

⁴ Definicija preuzeta iz: *ibid.*

⁵ G. TOMAŠEVIĆ, *Kazneno procesno pravo, Opći dio: Temeljni pojmovi*, Split, 2011., str. 31

⁶ Za više informacija, vidjeti *Cf. ibid.*, str. 31-32 te D. KRAPAC *et al.*, *Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije, loc. cit.*

⁷ D. KRAPAC *et al.*, *Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije, loc. cit.*

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ G. TOMAŠEVIĆ, *op. cit.* (bilj. 5), str. 33

¹² D. KRAPAC *et al.*, *Kazneno procesno pravo – Prva knjiga: Institucije, loc. cit.*

¹³ Definicija preuzeta iz: D. KRAPAC, *op. cit.* (bilj. 3), str. 16-18

¹⁴ *Ibid.*

samo da nije bio ravnopravan s tužiteljem koji je stajao pred njim, već je u takvom odnosu bio gotovo obespravljen, a i ono malo prava što ih je imao bila su neupotrebljiva.

Inkvizitorski postupak dijelio se u dvije faze – istragu (*inquisitio*) i suđenje.¹⁵ Istraga je bila prva faza postupka, a u njoj je sudski istražitelj (*inkvirent*) po službenoj dužnosti (*ex offio*), provodio istražne radnje. Zahtjev treće osobe nije bio nužan, već samo sumnja u počinjenje kaznenog djela. Okrivljenik (*inkvizit*) bi u tom slučaju prvo bio lišen slobode, a onda bi tužitelj započeo proces prikupljanja dokaza.¹⁶ Zapisnici koje je istražitelj vodio činili bi spis predmeta (*acta*), temeljem kojega je sudsko vijeće u drugoj fazi donosilo odluku. Postupak pred sudskim vijećem bio je tajan i pismen, a okrivljenik nije imao pravo iznositi obranu, čime se dodatno naglašava njegova uloga objekta. Dokazi su se ocjenjivali prema njihovoj zakonski propisanoj snazi, međutim procedura koja je trebala štititi okrivljenika zapravo je otežala njegov položaj¹⁷ jer su takvi dokazi u praksi bili teško nabavljivi pa su istražitelji nerijetko posezali za torturom, kao legalnim sredstvom, kako bi dobili priznanja; priznanja iznuđena torturom smatrala su se valjanim dokazima.

Sudsko vijeće sudilo je isključivo temeljem spisa, a moglo je donijeti jednu od tri presude – osuđujuću presudu, oslobađajuću presudu ili *absolutio ab instantia*.¹⁸ Okrivljenik je imao pravo izjaviti žalbu na prvostupanjsku presudu.

Inkvizitorski sudski postupak je, unatoč svim očiglednim manjkavostima, uveo tri napredne novine u kazneni postupak – načelo oficijelnosti, inkvizitorsku maksimu i institut žalbe – sve koje su dotad bile nepoznate. Međutim, unatoč tomu je postao sredstvo brze i efikasne represije, čije pogodnosti u praksi nisu funkcionirale jednako kao i u teoriji. Svoj vrhunac je doživio tokom srednjega vijeka i to kroz utjecaj kanonskog prava i postupka, čija su se pravila u tom periodu translatala i na svjetovne sudove.

Posljednji tip postupka je onaj **mješoviti**, a koji predstavlja kombinaciju i sintezu elemenata akuzatornog i inkvizitorskog postupka, nekad ravnopravnu, a nekad uz prevladavanje jednog modela, a manifestira se kroz „pravni sustav radnji državnih tijela u slučaju vjerojatnosti nekog kaznenog djela, poduzetih s ciljem pravilnog razlučivanja krivih od nedužnih te ostvarenja načela javnog kažnjavanja krivih“.¹⁹ On nastaje u Francuskoj početkom XIX. stoljeća, točnije 1808. godine s donošenjem Napoleonovog *Code d'instruction criminelle* (C.I.C), koji je prvi kombinirao elemente akuzatornog postupka koji je primjenjivan u susjednoj Engleskoj te relikte inkvizitorskog postupka iz razdoblja apsolutističke monarhije u Francuskoj.²⁰

Kao kombinacija, mješoviti je postupak zadržao elemente obaju ranijih modela te ih je kombinirao u jednu praktičnu i funkcionalnu cjelinu, a kombinirani elementi prikazani su u sljedećoj tablici:

¹⁵ G. TOMAŠEVIĆ, *op. cit.* (bilj. 5), str. 35

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Kako navodi G. TOMAŠEVIĆ, *op. cit.* (bilj. 5), str. 36, zakonska ocjena dokaza je u teoriji trebala spriječiti samovoljno postupanje suda, jer se osuđujuća presuda mogla donijeti samo u slučaju zakonski ispunjenih dokaza, a tu se tražilo, kako navodi D. KRAPAC, *op. cit.* (bilj. 3), str. 17, priznanje okrivljenika ili suglasan iskaz dvojice bespriječnih svjedoka-očevidaca.

¹⁸ Prve dvije presude razumljive su same po sebi pa nema potrebe da se njihove pravne posljedice dodatno razjašnjavaju. *Absolutio ab instantia* je bila posebna vrsta presude karakteristična za inkvizitorski postupak koja se donosila u onim slučajevima kada nije bilo dovoljno dokaza da se ustvrdi okrivljenikova krivnja, ali ni dovoljno dokaza da se potvrdi njegova nedužnost. Okrivljenik je u tom slučaju 'otpuštan ispod suđenja', odnosno dolazilo je do privremene obustave kaznenog postupka bez pravomoćnosti, ali je bio u izrazito nepovoljnom položaju trajne nesigurnosti jer je postupak mogao biti nastavljen u bilo kojem trenutku. Uz to, mogao mu se izreći i trajni nadzor, ali i tzv. Izvanredne kazne (*poena extraordinaria*).

¹⁹ D. KRAPAC, *op. cit.* (bilj. 3), str. 18

²⁰ G. TOMAŠEVIĆ, *op. cit.* (bilj. 5), str. 40

Tablica 1 -Elementi mješovitog postupka preuzeti iz ranijih modela²¹

Inkvizitorski postupak	Akuzatorski postupak
Podjela na stadije (pripremni stadij, stavljanje okrivljenika pod optužbu, glavna rasprava)	Ustrojstvena podjela na profesionalne suce koji vode glavnu raspravu i suce laike (porota) koji odlučuju o krivnji
Posebna uloga državnog tužitelja (progon ex offio)	Podjela funkcija kaznenog progona i vođenja postupka s ciljem postizanja veće nepristranosti suca
Istražni sudac i raspravni sudac imaju pravo i dužnost samoinicijativno prikupljati dokaze i istraživati činjenice koji će poslužiti pri donošenju presude	Okrivljenik uživa status subjekta, a ne objekta, te ima zagarantirana prava u izvršavanju funkcije obrane
Pravo na ispitivanje okrivljenika (okrivljenik ima pravo na šutnju, a u slučaju nedostatka dokaza o krivnji vrijedi presumpcija nevinosti koja za sobom povlači oslobađajuću presudu)	Usmena, javna i neposredna rasprava

Iz priložene je tablice razvidno kako je mješoviti postupak posljedica praktičnog i racionalnog razmišljanja. Naime, kao što se može zaključiti, on je preuzeo prednosti obaju ranijih modela, odnosno njihove najjače karike te ih je objedinio u jedan zajednički sustav, nastojeći pri tom eliminirati njihove temeljne nedostatke. Iz ovoga se također može zaključiti kako su akuzatorski i inkvizitorski postupak u jednoj mjeri komplementarni, odnosno da su nedostaci jednog riješeni pogodnostima drugog i *vice versa*.

Značaj ovakve kombinacije vidljiv je i u utjecaju kojega je mješoviti postupak imao. Napoleonov *Code d'instruction criminelle* (dalje: C.I.C.) je na snazi bio sve do 1959. godine, kada ga je zamijenio aktualni *Code de procédure pénale*, a sam mješoviti postupak je nedugo nakon C.I.C.-a usvojen i u zemljama poput Austro-Ugarske ili Belgije, a danas predstavlja dominantni model u svijetu.

Ovo je bila sažeta analiza triju modela kaznenog postupka kroz povijest, međutim ona nam i dalje ne odgovara na ključno pitanje ovog poglavlja, a to je – gdje spada inkvizitorski postupak? Kao što je vidljivo, inkvizitorski postupak nije zaseban model ili tip kaznenog postupka te kao povijesna pojavnost u tom obliku ne postoji. No, gdje je onda njegovo mjesto?

Kao što će kasniji dijelovi rada detaljnije pojasniti, inkvizitorski postupak ima najviše sličnosti s inkvizitorskim modelom kaznenog postupka. One su vidljive već na terminološkoj razini (sličnost naziva), a na različite se načine manifestiraju i kroz praktični, ali i pravnotehnički aspekt. Međutim, daleko od toga da se radi o istoznačnicama; zapravo bi se moglo reći kako je inkvizitorski postupak podvrsta inkvizitorskog postupka, prisutna u domeni kanonskog i crkvenog prava, dok je inkvizitorski postupak kao termin bio primjenjiv na svjetovne sudove. Ipak, kao što je ranije rečeno, ne smije se zaboraviti činjenica da se inkvizitorski postupak srednjovjekovnom Europom proširio upravo zahvaljujući ekspanziji crkvenih normi, širenju inkvizicije kao fenomena te direktnom implementacijom pravila kanonskog prava u svjetovne zakone od strane crkvenih zakonodavaca. Vidljivo je, tako, kako je ovaj odnos prilično složen, a mogao bi se sumirati na sljedeći način – iako je inkvizitorski postupak kao model nastao prije same inkvizicije, a inkvizicija je kao tip postupka svoja pravila crpila iz načela inkvizitorskog modela, upravo je jačanje inkvizicije kao crkve-

²¹ Tablica je izrađena prema natuknicama preuzetima iz: D. KRAPAC, *op. cit.* (bilj. 3), str. 19.

nog suda doprinijelo jačanju inkvizitornog modela i njegovom širenju diljem Europe, iako su razlike između vođenja inkvizicijskog postupka i inkvizitornog modela ipak postojale.

Uz to, ne smije se zaboraviti ni činjenica da se termini inkvizicijski postupak i inkvizitorni postupak ni u teoriji ne koriste kao sinonimi. I dok je u prethodnom pasusu objašnjena njihova kauzalna povezanost, na ovom mjestu treba objasniti terminološku razliku kako bi ostatak rada bio u potpunosti razumljiv. Dakle, termin inkvizicijski postupak označava svaki onaj sudski postupak koji se vodio pred sudom Svete Inkvizicije kao zasebne procesne institucije Katoličke crkve, odnosno kanonskog prava, a čija su pravila bila izvedena iz načela inkvizitornog modela.²² S druge strane, inkvizitorni postupak je termin koji označava povijesni model kaznenog postupka zajedno s njegovim načelima, a čija je razrada predstavljena ranije u tekstu. Ovime je razjašnjena i terminološka razlika između ova dva pojma, što omogućava lakše razumijevanje ostatka rada, odnosno termina koji će se u njemu koristiti.

Prije praktične analize pravila inkvizicijskog postupka, trebalo bi se osvrnuti na inkviziciju kao povijesni fenomen, odnosno njezin razvoj i periodizaciju, što će biti prezentirano u sljedećem poglavlju rada.

3. Inkvizicija kao povijesni fenomen

Termin inkvizicija dolazi od latinskog izraza *inquisitio*, koji se prevodi kao traženje ili istraga. U srednjem vijeku, inkvizicija je termin koji je označavao skupinu pravnih institucija Rimokatoličke crkve, osnovanih s ciljem borbe protiv hereze. U prenesenom smislu, termin se danas koristi da bi se opisalo „zagriženo istraživanje ili ispitivanje koje se provodi krutima metodama“.²³ Svakako, neovisno o tome kako promatrali sam termin, činjenica je da se uz njega vežu prilično negativne konotacije, bilo da se radi o realnom povijesnom fenomenu ili pak o simboličkom terminu. Notoritet samog termina posljedica je ugleda kakvog je inkvizicija kao povijesnopравни institut uživala u srednjem vijeku, a koji je bio povezan sa strahom, mučenjem i okrutnom represijom. Inkvizicija je u očima Katoličke crkve bila legitiman institut borbe protiv hereze, međutim njezine su posljedice na svakodnevni život bile drastične, stvorivši atmosferu straha od progona kod stanovništva, koje je samo po sebi već bilo bogobojazno. No, inkvizicija možda i ne bi uživala takav notoritet da je ostala samo na okrutnosti vlastitog postupanja, ali ostaje činjenica da su njezine psihološke posljedice, koje su često dovodile do lažnih optuživanja, neosnovanog osvećivanja i atmosfere linča, odnosno onoga što se danas simbolično naziva „lovom na vještice“ (a tada je bila društvena realnost), da su upravo te posljedice doprinijele razvoju njezina notoriteta. Srednji vijek je bio period naglašene dominacije Crkve nad duhovnim i svjetovnim stvarima, a brojni konflikti svjetovnih vladara protiv crkvene moći samo su dodatno osnaživali njezinu ulogu u društvu. Sukladno toj ulozi, Crkva je praktički imala slobodu djelovanja koja se ogledala i kroz inkvizicijski postupak, a čije je širenje bilo sve izraženije što je vrijeme odmicalo, a sama institucija je postala sredstvo utjerivanja poslušnosti i straha u bogobojazne podanike, mnogo više nego što je bila sredstvo borbe protiv heretičkih pokreta.

Iz povijesne perspektive, interesantno je primijetiti kako je ideja o inkviziciji osjetno mlađa od same ideje borbe protiv hereze. Heretički pokreti, barem onakvi kakvima ih definira Katolička crkva,²⁴ pojavljivali su se još u razdoblju ranog kršćanstva (I. – IV. stoljeće),

²² “Inkvizicija”, u: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, tom 4 (Gra-J), Zagreb, 2004.; za različita značenja termina “Inquisition” u pravnom leksiku engleskog jezika, vidi: *Black’s Law Dictionary*, Saint Paul, MN, 2009., str. 864

²³ “Inkvizicija (pren.)”, u: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, tom 4 (Gra-J), Zagreb, 2004.

²⁴ Kako navodi J.D. DOUGLAS (ur.) u *The New International Dictionary of the Christian Church*, Grand Rapids, MI, 2001., termin hereza se u kršćanskom leksiku koristi kako bi se označilo formalno negiranje ili sumnja u neku od temeljnih doktrina kršćanskog nauka.

a počeci njihova progona vežu se uz kraj IV. stoljeća, kada je bizantski car Teodozije I. izdao edikt *Cunctos populos* (znan i kao Solunski edikt). U tom je dokumentu termin „hereza“ prvi put spomenut u pravnom kontekstu, postavši tako inkriminacija s propisanom sankcijom.²⁵ Naravno, Teodozijev postupak protiv heretika nije imao nikakve poveznice s crkvenom inkvizicijom, niti po proceduralnim pravilima ni po sankcijama (iako se radilo o inkvizitornom modelu postupka), ali se radi o prvom zakonski definiranom obliku inkriminiranja i kažnjavanja hereze, što će biti osnova za formiranje sudova Svete Inkvizicije. Treba spomenuti kako je Teodozije I., kao vješt državnik, propisao čija se učenja smatraju pravovjernima u uvodnom dijelu Solunskog edikta, što pokazuje kako crkveni utjecaj na svjetovnu vlast u ovom periodu još uvijek nije bio toliki da je omogućavao da Crkva definira zakonske kriterije, ali je indikativan kao dokaz jačanja crkvenog utjecaja jer je hereza, kao zločin protiv vjere, tada i zakonski sankcionirana.

Daljnji doprinos definiranju hereze dali su različiti ekumenski sabori, osam kojih je sazvano u periodu od sredine IV. do kraja IX. stoljeća. Dogmatska učenja su preciznije definirana, a usvojeni zaključci su služili kao *differentia specifica* pri identificiranju herezičkih učenja. Međutim, razdoblje kasne antike i ranog srednjeg vijeka je donijelo malo na polju progona tih istih herezičkih pokreta. Daleko od toga da crkveni progoni heretika nisu postojali, no crkveni bi sudovi uglavnom primjenjivali blaže kazne poput proskripcija ili zatvorske kazne, dok su pogubljenja bila izrazito rijetka,²⁶ a tortura zapravo nepoznata.²⁷

Međutim, pojava gnostičkih redova u XII. Stoljeću, točnije nakon 1100. godine, dovela je Crkvu u takvu poziciju da nije vidjela drugog izlaza doli povećanja učestalosti i pojačanja intenziteta progona heretika. Glavni problemi za Crkvu bili su katari²⁸ i valdenzi,²⁹ mada je broj novonastalih redova bio znatno veći, a okršaj s njima nije bio tek borba protiv hereze, već i borba za političku konsolidaciju moći i kontrolu nad dogmom od strane Pape i Papinske Države. Reakcija Crkve na pojavu ovih i sličnih gnostičkih redova naziva se, u historiografskom leksiku, „srednjovjekovna inkvizicija“, a obuhvaća razdoblje biskupske i papinske inkvizicije, koje traje od 1184. godine pa negdje do kraja XV. stoljeća, kada dominantnu ulogu preuzima španjolska inkvizicija.³⁰

²⁵ „Sljedbenike ovog zakona ovlašćujemo da preuzmu titulu kršćana-katolika; ali, što se drugih tiče, jer, oni su prema našem sudu naivni luđaci, proglašavamo da će ih se označiti sramotnim imenom heretika, a njihovim se skupštinama neće dodjeljivati status crkve. Oni će, primarno, trpjeti kaznu Sudnjeg dana, a onda i kaznu naše vlasti koju ćemo, uz poštivanje želja Raja, odlučiti izvršiti.“, *Codex Theodosianus*, xvi. 1.2 (latinski izvornik i engleski prijevod dostupni na projektima Wikipedia i Wikisource na engleskom i latinskom jeziku).

²⁶ Tako J. BLÖTZER u osmom tomu (Infamy-Lapparent) djela *The Catholic Encyclopedia*, premijerno tiskanog 1910. godine, objašnjava kako su crkveni autoriteti u ovom razdoblju vjerovali da je smrtna kazna suprotna crkvenom nauku pa su ju, sukladno tome, uglavnom odbacivali. Dodaje kako su se smrtno kazne zbog hereze uglavnom imale pripisati bilo individualnim odlukama pojedinih vladara bilo fanatičnim ispadima lokalne populacije, a nikako kanonskom pravu i crkvenim institucijama.

²⁷ H.C. LEA, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, London, 1906., str. 305

²⁸ Katari su bili kršćanski vjerski pokret koji je djelovao na području Europe, mahom južne Francuske, od XII. do XIV. stoljeća; nazivaju se još i albigenzima, po francuskom gradu Albiju, odakle su potekli. Izraz katari dolazi od grčke riječi καθαροί, (*katharoi*), a označava „one koji su čisti“. Katari su bili gnostički pokret koji je propovijedao postojanje dvaju bogova – „višeg“, koji je stvorio duhovni svijet te „nižeg“, koji je stvorio materijalni svijet – zbog čega su proglašeni hereticima i intenzivno proganjani; papa Inocent III. je 1209. godine čak pokrenuo i križarski pohod (tzv. Albigenški ili Katarski križarski rat) s ciljem eliminacije katara, a koji je trajao sve do 1229. godine.

²⁹ Valdenzi su bili asketski kršćanski pokret nastao u Lyonu krajem XII. stoljeća; ime su dobili po svom osnivaču, bogatom lionskom trgovcu Pierreu Valdu, koji se odrekao sve svoje imovine i živio u siromaštvu, zbog čega je pokret znan i kao Lionski siromasi. Bili su oštri protivnici ratova, zalagali su se za ravnopravnost žena i bili su strogi protivnici teološke hegemonije rimske crkve, zbog čega su proglašeni hereticima i surovo proganjani kao i njima dogmatski slični katari.

³⁰ Francuski povjesničar Jean-Baptiste Guiraud je „srednjovjekovnu inkviziciju“ definirao kao „... sustav represivnih mjera, nekih vremenske, a drugih duhovne naravi, istovremeno provoden od strane crkvenih i svjetovnih vlasti s ciljem zaštite vjerske ortodoksije i društvenog poretka, dvama žrtvama teoloških i društvenih doktrina hereze“. Za više informacija, vidjeti: J. GUIRAUD, *L'Inquisition médiévale*, Pariz, Grasset, 1928.

Dana 4. studenog 1184. godine, papa Lucije III. i njemački car Friedrich I. Barbarossa, zajednički izdaju³¹ bulu *Ad abolendam* (hrv. *O aboliciji*), prvi službeni dokument koji je omogućavao progon heretičkih redova i uveo inkviziciju u sustav crkvenih sudova. Dodašnji progoni heretika bili su provođeni od strane redovnih crkvenih sudova i nisu uživali takav notoritet, međutim specijalni inkvizicijski sudovi uvedeni ovom bulom označili su početak sustavnog progona heretika (kasnije i drugih nepodobnih skupina) koji je širio strah Europom sve do XIX. stoljeća. Popis heretičkih redova koji su bili mete ove bule utvrđen je na trećem Lateranskom koncilu, a sam tekst bule se teškim riječima osvrtao na njihova učenja, propisujući ekskomunikaciju i anatemu za „svaku herezu koja ustaje protiv svete, ortodoksne i katoličke vjere“.³² Ekskomunikacija i anatema nisu bile jedine propisane kazne, a među pasivne subjekte su spadali kako sami heretici, tako i njihovi učenici te oni koji su ih na bilo koji način podržavali.³³ Uz materijalne odredbe, bula je propisivala i štura procesna pravila, međutim dublja analiza pravnog aspekta bule Lucija III. bit će iznesena u kasnijem dijelu rada. Na ovom mjestu valja napomenuti još dvije stvari, obje koje su povezane uz sam naziv biskupska inkvizicija. Prva stvar odnosi se na prvi dio naziva, odnosno na biskupe kao aktivne subjekte ovoga postupka. Naime, mada će i taj dio biti kasnije analiziran, biskupska inkvizicija je biskupu ili nadbiskupu nametnula obvezu da jednom ili dva puta godišnje, osobno ili preko druge osobe od povjerenja (inkvizitora), a uz pomoć barem tri muškarca koji su na dobrom glasu, obiđe one dijelove (nad)biskupije u kojima se navodno nalaze heretici te da protiv istih pokreće postupak. S obzirom na ulogu koju su biskupi dobili, a radilo se o ulozi inkvizitora, jasno je kako je ovaj institut dobio svoj naziv. Što se tiče druge stvari, ona se odnosi na sam termin inkvizicija; iako historiografi i pravnici podjednako ovaj institut nazivaju inkvizicijom, ostaje činjenica kako papa Lucije III. ovom bulom nije formalno osnovao zasebni sud Svete Inkvizicije, koja još nije ni postojala, već je samo biskupima dao inkvizicijske ovlasti prilikom vođenja postupaka protiv heretika. Tako je biskupska inkvizicija, unatoč nazivu i manifestaciji, bila tek preteča prave inkvizicije, koja će formalno biti utemeljena tek 50 godina kasnije.

Dana 8. veljače 1232. godine, papa Grgur IX. je bulom *Ille humanis generis* dao dominikanskom igumanu u Regensburgu zadatak da formira inkvizicijski sud, samo da bi 1233. godine bulom *Licet ad capiendos* formalno utemeljio Svetu Inkviziciju kao zaseban sudski organ Katoličke crkve, zadužen za progon heretika. Inkvizicija je tako postala samostalno, specijalizirano sudsko tijelo s jasnom strukturom i hijerarhijom, što je svakako bio velik korak u odnosu na nekoherentnu strukturu kakvu je imala biskupska inkvizicija. Zbog papinskog utjecaja na njezino formiranje i razvitak, ova je inkvizicija nazvana papinskom inkvizicijom, a tokom pontifikata Grgura IX. još je dodatno dobila na značaju. U to je vrijeme svaku individualnu inkviziciju provodio Veliki inkvizitor,³⁴ a inkvizitorima su smjeli biti

³¹ Treba naglasiti da je izdavanje papinskih bula, s pravnog aspekta, bilo u isključivoj nadležnosti pape, dok svjetovni vladari nisu imali nikakvog utjecaja na njihovo donošenje. Takva situacija bila je i ovom slučaju, međutim historiografija često navodi kako su bulu zajednički izdali papa i njemački car jer se radilo o dokumenti koji je stabilizirao političke odnose između dvaju tadašnjih sila.

³² Preuzeto iz engleskog teksta bule *Ad abolendam*, koja je 1215. godine uvrštena kao kanon III. na četvrtom Lateranskom koncilu, dostupnog na web stranici <http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.asp> (11. siječnja 2016.) Tekst kanona III. je ponešto različit od originalne bule, koja je pak dostupna na engleskom jeziku na web stranici <http://professor-moriarty.com/info/files/resources/verona1184.txt> (11. siječnja 2016.)

³³ Kako navodi R.I. MOORE u djelu *The Formation of a Persecuting Society*, Oxford, 2007., str. 20, progon osoba koje same nisu bili heretici, ali su s njima imale određenu povezanost zasigurno je bio motiviran kako teološkim tako i političkim razlozima, što potvrđuje tezu iznesenu u ranijem dijelu rada o političkoj naravi inkvizicije.

³⁴ Titula Velikog inkvizitora (lat. *Inquisitor Generalis*) proizašla je iz papinske, ali je postala karakteristika španjolske inkvizicije, a formalno je, kao titula, kreirana 1483. godine. Veliki inkvizitor je bio vodeći službenik Svete Inkvizicije, a termin se uglavnom koristio za vođe španjolske inkvizicije, čak i nakon što je došlo do objedinjenja inkvizicijskih sudova. Ponekad se generalni tajnik rimske inkvizicije nazivao i Velikim inkvizitorom, međutim te dvije funkcije nisu imale ništa zajedničkog osim naziva. Prvi veliki inkvizitor bio je zloglasni Tomás de Torque-

isprva samo dominikanci, a kasnije i franjevci.³⁵ Preskačući postupak, koji će biti analiziran kasnije, treba naglasiti kako je papinska inkvizicija prva koja je u srednjem vijeku donijela relativno jasna pravila sudskog postupka. Sankcije su bile strože nego ranije, a, iako je Grgur IX. bio protivnik torture, ista je mjesecima kasnije postala legalno i legitimno sredstvo prikupljanja podataka i dokaza nauštrb osobe i njezinih prava, a sve u duhu makijavelističke parole o cilju koji opravdava sredstvo. Većina inkvizitora papinske inkvizicije bili su fratri s teološkim i pravnim obrazovanjem, a postupak koji su primjenjivali bio je onaj inkvizitorni, što nam govori da se u ranoj fazi inkvizicije pravila inkvizicijskog postupka nisu pretjerano razlikovala od standardnih pravila inkvizitornog modela, odnosno da je praktična distinkcija uslijedila u nešto kasnijem periodu.

Papinska inkvizicija je kroz naredno razdoblje započela graditi atmosferu straha koja će vrlo brzo zahvatiti sav katolički puk u Europi. Međutim, daleko od toga da je papinska inkvizicija dosegla onu razinu notoriteta koju će inkvizicija izgraditi tokom XV. stoljeća i nadalje. Prvi korak ka tome dogodio se već za pontifikata Aleksandra IV. (1254. – 1261.), koji se u svojoj buli *Accusatus* (1258.) osvrnuo na čarobnjačke čine, odnosno magiju. Treba, naime, naglasiti kako se inkvizicija i Crkva nakon nekog vremena nisu zadovoljavale samo „običnim“ hereticima, kao što je to bilo u začecima inkvizicije, već se apetit za dominacijom pomoću terora postepeno širio i na druge društvene skupine, među kojima su posebno mjesto zauzimali tzv. čarobnjaci i vještice; dakako, trebalo je vremena da se progoni vještica i čarobnjaka razrade i formaliziraju, ali početak njih kao mete inkvizicije bio je već, kako je vidljivo, sredinom XIII. stoljeća. Svakako, Aleksandrova bula *Accusatus* je imala dvojak učinak prema tzv. vješticama i čarobnjacima, odnosno istovremeno ih je inkriminirala i dekriminalizirala u očima inkvizicijskih sudova. Naime, tekst bule je eksplicitno navodio kako djela magije ne potpadaju pod nadležnost inkvizicijskih sudova te kako je njihov progon prepušten svjetovnoj vlasti, uz iznimku onih djela magije koja „zudaraju na herezu“ (*nisi manifeste haeresim saperent*).^{36,37} Na taj je način „klasično čarobnjaštvo“ barem privremeno stavljeno izvan fokusa inkvizicije, međutim istovremeno je stvorena fluidna i opasno arbitrarna kategorija onih čija se magijska djela interpretiraju kao tobože heretička. Srećom, inkvizicija se u ovom periodu doista nije pretjeralo zamerala djelima magije u praksi pa čak i zloglasni inkvizitor Bernardo Gui, o kojemu će više riječi biti u posljednjem dijelu rada, u svom kapitalnom djelu *Practica Inquisitionis Heretice Pravitatis* (cca. 1323.), koje donosi popis teških hereza XIV. stoljeća i daje praktične savjete inkvizitorima, magijske čine spominje tek kao fenomen, ne pripisujući im značaj ozbiljne hereze.³⁸ Međutim, situacija se s vremenom promijenila. Već je papa Ivan XXII. (1316. – 1334.) osjetno poštrio inkvizicijska pravila, proglašivši hereticima franjevačke spiritualce iz Toskane (bula *Gloriosam ecclesiam*, 23. siječnja 1318.) te učinivši isto s učenjem o siromaštvu Krista i apostola (bula *Cum inter nonnullos*, 1323.), a ubrzo nakon toga je i sve one koji ne poštuju prethodnu bulu proglasio hereticima (bula *Quia quorundam*, 1324.). Dvije godine kasnije, Ivan XXII., papa koji je u jeku dogmatskog sukoba zagovarao bogatstvo Crkve i svećenika, promijenio je učenje svog prethodnika, Aleksandra IV., dozvolivši inkvizicijskim sudovima da proganjaju sve vrste čarobnjaštva.³⁹ Ovim je činom došlo ne samo do novog proširenja

mada (1483. – 1498.), dok je posljednji koji je obnašao tu dužnost bio španjolski biskup Gerónimo Castillón y Salas (1818. – 1820.).

³⁵ To se proširenje dogodilo 1246. godine, tokom pontifikata Inocenta IV.

³⁶ A. BOUREAU, „Satan hérétique: l’institution judiciaire de la démonologie sous Jean XXII”, *Médiévales* 44/2003., str. 3

³⁷ I. IRIBARREN, „From Black Magic to Heresy: A Doctrinal Leap in the Pontificate of John XXII”, *The Free Library*, ožujak 2007.

³⁸ M.M. TAVUZZI, *Prierias: The Life and Works of Silvestro Mazzolini Da Prierio, 1456-1527*, Durham, NC, 1997., str. 57

³⁹ J.B. RUSSELL, *A History of Medieval Christianity*, New York, NY, 2007., str. 173.

pasivnih subjekata inkvizicijskog postupka (a vidjeli smo kako je Ivan XXII. u nekoliko ranijih navrata to već uradio), što je dodatno pojačalo njegov notoritet i atmosferu straha, već je došlo do toga da je čarobnjaštvo proglašeno herezom, kao što je bilo slučaj s različitim vjerskim redovima i njihovim učenjima. Čarobnjaštvo je tako prestalo biti svjetovni delikt pod ingerencijom svjetovnih sudova, a pretvoreno je u zločin protiv vjere i Crkve, što je bio izrazito opasan čin koji je Crkvi dao izrazito široke i velike ovlasti. U ovom je trenutku krug subjekata koji su bili potencijalno zahvaćeni inkvizicijom bio prilično velik, međutim tu nije bio konačni kraj i taj će se krug samo dodatno širiti kako inkvizicija bude koračala prema svom vrhuncu.

Nakon 1400. godine, progona vještica u Europi postaju učestala praksa, a to je značajno napomenuti jer se progona vještica u tom razdoblju vode od strane inkvizicijskih sudova. To je bio evidentni dokaz ekspanzije inkvizicije kao institucije, kao sudskog tijela, i to od institucije koja je osnovana gotovo isključivo kako bi se borila protiv heretičkih učenja do institucije koja je postala sredstvo za borbu protiv onoga što su crkveni vladari definirali kao herezu. Ova ekspanzija indikativna je u odnosu na dvije stvari; prva je realno-politički utjecaj kojega je Crkva uživala u srednjem vijeku, a ekspanzija inkvizicije na svjetovne stvari i njezina koegzistencija sa svjetovnim sudovima u većini Europe govori upravo u prilog tog enormnom utjecaju, dok je druga zapravo savršena ilustracija psihologije ljudske okrutnosti, psihološkog fenomena neodvojivog od ljudske prirode, a koji, nažalost, ima tu tendenciju da s većim mogućnostima dodatno eskalira. Širenje inkvizicije i jačanje njezine brutalnosti su tako samo ilustracija jednog aspekta ljudske prirode, onog nasilnog, odnosno dokaz kako je čovjek vrlo vješt u smišljanju novih i originalnih načina kako drugim ljudima nanositi bol i patnju.

Progona vještica su u XV. stoljeću postajali izrazito popularni, a inkvizitori su tim procesima posvećivali cjelokupne studije, koje su više ili manje detaljno razrađivale pravila postupka i primjenu sankcija. Inocent VIII. je 5. prosinca 1484. godine izdao bulu *Summis desiderantes affectibus*, a koja je bila usmjerena direktno protiv navodnih čarobnjaka i vještica, koji su optuženi za suradnju s vragom, kvarenje muškaraca i žena te uništavanje životinja i plodova na području „gornje Njemačke“.⁴⁰ Uz to, bula je imenovala njemačke inkvizitore Heinricha Kramera i Jacoba Sprengera ovlaštenicima da pronađu i pred inkvizicijskim sudom kazne navodne čarobnjake i vještice. Ova dvojica inkvizitora izrazito su važni jer su 1486. godine napisali zloglasni priručnik *Malleus Maleficarum* (hrv. *Vještičji malj*), koji je detaljno razrađivao inkvizicijski postupak prema vješticama i predstavlja do danas najbolju i najopsežniju studiju tog postupka te je najbolji primjer onoga o čemu je rečeno na početku pasusa. Postupak po ovom djelu bit će analiziran u kasnijem dijelu teksta. Uz ovo, a kao ilustracija prisutnosti studija i priručnika, značajno je i jedno ranije djelo, *Directorium Inquisitorium*, koje je u cijelosti objavljeno još 1376. godine, a čiji je autor aragonski inkvizitor Nicholas Eymerich.

No, osim pojačanog progona vještica i čarobnjaka, kraj XV. stoljeća donio je još jednu specifičnost u razvoju inkvizicije – pojavu nacionalnih inkvizicija kao samostalnih inkvizicijskih sudova za određeno područje, neovisnih o centralnoj papinskoj inkviziciji. I dok je većina Europe još uvijek primjenjivala modificirana pravila papinske inkvizicije, neke su zemlje, zbog svoga političkog utjecaja, a pod okriljem papinske inkvizicije, formirale vlastite inkvizicijske urede na svojim područjima. Jedan od najranijih primjera tog fenomena bila je mletačka inkvizicija, koja je formirana još tokom XIII. stoljeća, međutim, u praksi je počela funkcionirati tek u XVI. stoljeću, dolaskom protestanata u Mletačku Republiku, a primjenji-

⁴⁰ Pojašnjenja radi, nužno je reći kako je porast kriminaliteta i pad društvenog morala bila sociološka posljedica srednjovjekovnog društvenog razvoja, daleko od ikakvih priča o đavoljem uplitanju. S druge strane, plodovi i životinje su trpjeli od višestoljetnog spuštavanja temperature na Zemlji na globalnoj razini, što se u znanstvenim krugovima naziva malim ledenim dobom.

vala se sve do ukidanja republike 1797. godine. Ono što je mletačku inkviziciju razlikovalo od ostalih inkvizicija bio je sastav inkvizicijskog vijeća te metode i strogost. Inkvizicijsko je vijeće brojalo ukupno šest članova, od kojih su trojica bili vjerski dužnosnici (mletački patrijarh ili njegov vikar, papinski nuncij i inkvizitor dominikanac ili franjevac), a druga trojica predstavnici svjetovne vlasti. Snažno uplitanje i kontrola svjetovne vlasti nad herezama (a u koje su, sukladno pravilima papinske inkvizicije, spadala i magijska djela) razlikovalo je mletačku od papinske i kasnije rimske inkvizicije, dok ju je u odnosu na španjolsku inkviziciju odlikovala blagost postupanja i umjerenost kazni.⁴¹

Mletačka je inkvizicija doista bila tek blagi primjer nacionalne inkvizicije koja je, uz sve to, bila uvelike pod državnom kontrolom. Ona je bila prvi dokaz kako se inkvizicija kao pojam i institucija mijenjala, kako je ona od jedinstvenog crkvenog organa za borbu protiv hereze postala raširena pojava i zapravo sredstvo državne vlasti u borbi protiv nepodobnih društvenih skupina. Kako se mijenjala njezina percepcija i primjena, tako se inkvizicija mijenjala i kao institucija, postajući ne više jedinstven crkveni sud (papinska inkvizicija), već zbirni naziv za cijelu seriju nacionalnih inkvizicijskih sudova, svaki od kojih se odlikovao različitim specifičnostima.

Prva od navedenih, a ujedno i najzloglasnija, toliko da je u suvremenom diskursu postala sinonim za brutalnost inkvizicije, bila je španjolska inkvizicija, odnosno, službeno, Sud Svetog ureda Inkvizicije u Španjolskoj (špa. *Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición*). Okolnosti nastanka španjolske inkvizicije uključuju brojne razloge i posljedica su kompleksnih društvenih i povijesnih okolnosti pa bi njihova zasebna analiza bila pretjerano izlaženje iz okvira ovoga rada, zbog čega će taj dio biti preskočen.⁴² Začeci španjolske inkvizicije, kao neformalne institucije, prisutni su već krajem XIV. stoljeća, a glavna meta tih ranih progona bili su Židovi i muslimani, čime postaje jasno kako španjolska inkvizicija, u svom začetku, jest koristila inkvizicijske metode, međutim je bila daleko od inkvizicijske svrhe, odnosno borbe protiv hereze. Društvene prilike bile su takve da su različite društvene skupine bile tretirane kao *personae non gratae*, a to je ujedno doprinijelo njihovom

⁴¹ Tortura je u mletačkoj inkviziciji upotrebljavana izrazito rijetko, dok se smrtna kazna kao sankcija nije izricala gotovo nikada. Detaljni spisi procesa pred sudovima mletačke inkvizicije čuvaju se u državnom arhivu u Veneciji. Za više informacija o mletačkoj inkviziciji, vidjeti: F. ALBANSE, *L'Inquisizione religiosa nella Repubblica di Venezia*, Venecija, 1875.; P.F. GRENEHLER, *The Roman Inquisition and the Venetian Press 1540-1605*, Princeton, NJ, 1977.; B. PULLEN, *Gli Ebre d'Europa e l'inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670*, Rim, 1985.; L. ČORALIĆ, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb, 2001.

⁴² Da bi se dobio okvirni dojam o čemu se ovdje radi, odnosno da bi se rečenica smjestila u kontekst, treba naglasiti barem neke od okolnosti. Prva od njih, svakako najvažnija, odnosi se na posljedice rekonkviste, odnosno španjolsko-portugalskog istjerivanja Arapa s Pirinejskog poluotoka, koje je kompletirano oslobađanjem Granade 1492. godine, iako je većina poluotoka oslobođena još do kraja XIII. stoljeća. Sociološke i vjerske turbulencije su u tom razdoblju stvorile potrebu za zaštitom onoga što se smatralo izvorno španjolskim, a tu je spadala i ortodoksna katolička vjera. Arapski boravak na Pirinejima je doveo do prodiranja islamske kulture u svakodnevnicu na poluotoku, što je dovelo do miješanja civilizacijskih tekovina, a to je kod španjolskog naroda izazvalo kontraefekt čuvanja onog što je bilo autohtono njihovo. Druga važna okolnost bio je i društveni položaj Židova za vrijeme arapskog boravka na poluotoku. Naime, Židovi su uživali veliki ugled tokom arapskog boravka, što je dodatno povećalo animozitet Španjolaca prema njima, uz već poznatu činjenicu da su bili *persona non grata* diljem Europe. S obzirom na taj animozitet, položaj Židova i njihov društveni utjecaj percipiran je kao direktna prijetnja španjolskoj tradiciji, što je također doprinijelo rastu potrebe za obranom iste. Svakako, prva dva razloga proizlaze iz multireligijske prirode španjolskog društva nakon rekonkviste, odnosno potrebe da se to stanje homogenizira. I konačno, treći značajan razlog leži u samoj prirodi inkvizicije, odnosno njezinom utjecaju u Španjolskoj. Naime, papinska inkvizicija dovela je do uspostave inkvizicijskih sudova u različitim srednjoeuropskim zemljama, među kojima je bila i Kraljevina Aragonija (1232.). Predvodnik papinske inkvizicije u Španjolskoj bio je Raimundo de Peñafort, međutim ona je s vremenom gubila na značaju te je, iako je postojala kao zakonska institucija, sredinom XV. stoljeća praktički zaboravljena. Uz to, sud papinske inkvizicije u Kraljevini Kastilji nikada nije formiran. Neefikasnost papinske inkvizicije da se uspješno nosi s onim društvenim i civilizacijskim tekovinama koje su percipirane kao prijetnja dovela je, kao treći razlog, do potrebe za formiranjem samostalnog inkvizicijskog suda za Španjolsku, onog koji bi bio efikasan u nošenju s tim problemima.

progonu. Došlo je do zakonske diskriminacije Židova i muslimana, a isti su s vremenom bili prisiljeni preobratiti se na katoličku vjeru,⁴³ što je dovelo do nastajanja novog društvenog sloja koji se nazivao *conversos*. Inkvizicijski progoni su tako bili sredstvo zastrašivanja i društvene retribucije prema ciljanim skupinama, a ne sredstvo za borbu protiv heretika. Upravo će ova funkcija inkvizicijskih progona u Španjolskoj imati ključnu ulogu u doktrinarnom definiranju ciljeva i metoda formalne španjolske inkvizicije nekoliko desetljeća kasnije. Sredinom druge polovice XV. stoljeća, dominikanac Alonso de Hojeda iz Seville uspio je uvjeriti kastiljsku vladaricu Isabel I. u postojanje kriptojudaizma⁴⁴ u među andaluzijskim *conversosima*, što su izvještajem potvrdili i seviljski nadbiskup Pedro González de Mendoza te zloglasni dominikanac Tomás de Torquemada. Taj je izvještaj ponovo razvio animozitet prema Židovima, a aragonski vladar Fernando II. je ubrzao proces uvođenja inkvizicije u Kastilju kako bi se kaznili kriptojudaisti, međutim praksa nacionalnih inkvizicija predstavljala je devijaciju od tadašnjih pravila papinske inkvizicije, što je dovelo do brze reakcije pape Siksta IV., koji je izdao bulu kojom je pokušao spriječiti osnivanje takve inkvizicije. Međutim, politički pritisak Fernanda II. prisilio je papu da ubrzo povuče vlastitu bulu, a cijela situacija je zaključena 1. studenog 1478. bulom *Exigit sinceræ devotionis affectus*, kojom je papa Siksto IV. dao ovlasti Isabel I. i Fernandu II. da imenuju inkvizitore u svojim kraljevstvima. Ovom je bulom izvršen presedan koji je praktički dokinuo centraliziranu papinsku inkviziciju, omogućivši monarsima da imaju monopolističku kontrolu nad inkvizicijom u svojim kraljevstvima. Iako zamišljeno kao ekskluzivno pravo španjolskih vladara, pravo na imenovanje inkvizitora ubrzo se proširilo i na druge teritorije, ali o ostalim inkvizicijama iz ovog perioda će više riječi biti u kasnijem dijelu rada. Ovim je činom i formalno utemeljena španjolska inkvizicija, koja je kao neformalno sredstvo terora postojala još ranije, međutim zanimljivo je primijetiti kako su prva dvojica inkvizitora, Miguel de Morillo i Juan de San Martín, imenovani tek 27. rujna 1480. godine u gradu Medina del Campo.

Nije trebalo dugo da se brutalnost španjolske inkvizicije pokaže u praksi. Dana 6. veljače 1481. godine, izvršen je prvi *auto-da-fe*⁴⁵ na tlu Španjolske, a radilo se o javnom spaljivanju šest osoba. Od tog je trena inkvizicija u Kastilji rapidno rasla, formiravši sudove u čak osam gradova do 1492. godine. Međutim, važno je naglasiti da Aragonija istovremeno, unatoč ulozi koju je u formiranju španjolske inkvizicije igrao njezin vladar Fernando II., nije imala vlastiti inkvizicijski sud te je još uvijek, formalno, bila pod kontrolom papinske inkvizicije. Ovaj je *status quo* dodatno afirmirao Siksto IV., koji je kategorički zabranio proširenje španjolske inkvizicije na Aragoniju, zahtijevajući bulom *Ad Perpetuam Rei memoriam* od 18. travnja 1482. humanitarne reforme u španjolskoj inkviziciji. Kako navodi Ben-Sasson,

⁴³ S obzirom na činjenicu da tadašnja dogma prisilno pokrštavanje nije priznavala kao valjano, postojala je zakonska mogućnost poništavanja tog sakramenta i povratka na raniju vjeru. Međutim, ta je norma vrlo usko interpretirana i odnosila se samo na one slučajeve kada je krštenje doslovno izvršeno primjenom fizičke sile, dok su svi oni slučajevi kod kojih je pristanak na prisilno pokrštavanje iznuđen pod prijetnjom sile ili smrti i dalje smatrani valjanima, a tim je osobama bio zabranjen povratak na njihovu prvotnu vjeru. Za više informacija o ovoj normi i njezinoj interpretaciji vidjeti: R. DE PEÑAFORT, *Summa de casibus poenitentiae*, I. knjiga, str. 33, D.45 c.5 (1224. – 1226.)

⁴⁴ Kriptojudaizam je termin koji se odnosi na osobe koje javno prakticiraju jednu religiju, dok potajno prakticiraju judaizam. U povijesnom kontekstu, termin se koristi kako bi se opisali europski Židovi koji su javno ili prisilno prakticirali katoličku vjeru, što je posebno bilo izraženo u Španjolskoj.

⁴⁵ Termin *auto-da-fe* ili *auto-da-fé* (hrv. čin vjere) označava javnu pokoru osuđenih heretika obrednog karaktera koja se izvršavala nakon što bi sudovi španjolske, portugalske i meksičke inkvizicije donijeli svoje presude protiv optuženika. *Auto-da-fe* je bila javna svečanost u prisustvu visokih svjetovnih i crkvenih dužnosnika, a nakon izricanja presude (koje je najčešće dolazilo s uzvišenog podija), civilne vlasti bi pristupile javnom izvršenju dosuđene kazne, čiji je najekstremniji (a u praksi i najčešći) oblik bilo spaljivanje na lomači, a koje bi se najčešće izvršavalo drugoga dana. Termin se u popularnoj kulturi koristi upravo kako bi se označilo javno spaljivanje na lomači iz perioda španjolske inkvizicije. Zanimljivo je, doduše, primijetiti kako je *auto-da-fe*, iako je notoritet stekao u Španjolskoj, prvi put primijenjen još 1242. godine u Parizu, za vrijeme vladavine Louisa IX. (vidi: I. STAVANS, *The Schocken Book od Modern Sephardic Literature*, New York, NY, 2005., xxiv.)

„godine 1482., papa je još uvijek pokušavao zadržati kontrolu nad inkvizicijom i dobiti podršku za svoj stav prema *conversosima*, koji je generalno bio umjereniji od onog inkvizicije i lokalnih vladara“.⁴⁶ Ipak, progoni Židova su se nastavili, a želja za proširenjem španjolske inkvizicije na Aragoniju postala je sve izraženija tako da je Siksto IV., nakon novog političkog pritiska od strane Fernanda II., ipak popustio i 17. listopada 1483. godine imenovao Tomása de Torquemadu Velikim inkvizitorom za Aragoniju, Valenciju i Kataloniju. Tim je činom španjolska inkvizicija uvedena i u Aragoniju. Po svom imenovanju, Torquemada je ubrzo donio jedinstvena pravila postupka, regulirao dokazni postupak, svjedočenja i kazne. Među dokaznim sredstvima protiv kriptojudaista bilo je i krajnje trivijalnih,⁴⁷ a priznanja su nerijetko iznuđivana pod torturom, koja je bila legalno dokazno sredstvo. Kazne su također bile rigorozne, mada je kriptojudaistima omogućeno da se javno pokaju i iskupe, iako bi u slučaju „kriminalnog povrata“ bili odmah spaljeni na lomači.⁴⁸ Torquemadin je postupak bio jednostupanjski, bez prava na žalbu, a pokušaj Sikstova nasljednika Inocenta VIII. da 1484. godine uvede dvostupanjski postupak davanjem prava na žalbeni postupak u Rimu neslavno je propao kada je Fernando II. u dva navrata (prosinac 1484. i 1509.) propisao smrtnu kaznu i konfiskaciju imovine za sve one koji bi se pokušali okoristiti tim pravom bez kraljevskog pristanka, afirmirajući tako ekskluzivno pravo španjolske inkvizicije na vođenje inkvizicijskog postupka.⁴⁹ O samim pravilima postupka i organizaciji cjelokupnog procesa više će riječi biti kasnije.

S vremenom je utjecaj španjolske inkvizicije jačao, što je imalo zastrašujući psihološki učinak na tamošnje stanovništvo, a diskriminatorni karakter viktimitologije španjolske inkvizicije doprinio je ionako izraženoj viktimizaciji Židova i muslimana. Tek je u kasnijim razdobljima došlo do ekspanzije španjolske inkvizicije na druge oblike hereze – čarobnjaštva (koje nije nikad bilo pretjerano izraženo), blasfemije, bigamije, sodomije i masonstva – posljednja koja je inkriminirana tek na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće. Sve je to imalo značajne posljedice i na demografiju, posebice zbog velikog broja egzekucija, ali statistički podaci o toj pojavnosti bit će prezentirani u kasnijem dijelu rada.

Nastavak priče o nacionalnim inkvizicijama, a ujedno i o španjolskoj inkviziciji, povezan je uz španjolsku kolonijalnu povijest, odnosno teritorijalne odnose uspostavljene nakon bule *Inter caetera* (1493.), koju je donio papa Aleksandar VI., a kojom su novootkriveni teritoriji u Americama podijeljeni između Španjolske i Portugala. U razdoblju od 1570. do 1610. godine, uspostavljena su ukupno tri inkvizicijska suda na području Latinske Amerike. Prva dva, 1570. godine, uspostavio je kralj Felipe II. i to u Meksiku i Peruu. Meksička inkvizicija, sa središtem u Ciudad de Mexico, obuhvaćala je područje od Meksika do Kostarike te španjolske posjede u Pacifiku, dok je peruanska inkvizicija, sa središtem u Limi, obuhvaćala Južnu Ameriku i Panamu. Godine 1610., kralj Felipe III. je utemeljio inkvizicijski sud u Cartageni, u Kolumbiji, koji je tako dobio zasebno područje. Inkvizicijski sudovi u španjolskim prekomorskim posjedima bili su manje brutalni od onih u matičnoj zemlji, a odlikovala ih je direktna ovisnost o odobrenju krune za vođenje progona, dok su primarne žrtve u početnom razdoblju bili tamošnji Indijanci.

Druga značajna nacionalna inkvizicija u Europi također je vezana uz Pirinejski poluotok, a radi se o portugalskoj inkviziciji. Portugalska povijest u ovom razdoblju usko je povezana uz španjolsku i s njom izrazito slična pa je nepotrebno detaljno ulaziti u same povijesne okolnosti oslobađanja Portugala od arapske kontrole, mada je potrebno naglasiti kako

⁴⁶ H.H. BEN-SASSON (ur.), *A History of the Jewish People*, Cambridge, MA, 1976., str. 588

⁴⁷ Među navedena su spadali izostanak dima iz kućnog dimnjaka u subotu (što je bio indikativni znak da je obitelj možda potajno slavila Sabat), kupovanje velike količine povrća prije Pashe ili kupovanje mesa od konvertiranog mesara.

⁴⁸ BEN-SASSON, *op. cit.* (bilj. 44), str. 588-590

⁴⁹ H. KAMEN, *The Spanish Inquisition: A Historical Revision*, New Haven, CT, 1998., str. 157

su se kao *personae non gratae* u razdoblju nakon oslobođenja našle iste skupine kao i u Španjolskoj – Židovi i muslimani – što se kasnije reflektiralo i na *converso*s. Doduše, ideja o uvođenju nacionalne inkvizicije u Portugalu bila je nešto starija; portugalski kralj Manuel I. je tek 1515. godine (nekoliko desetljeća nakon formalne uspostave španjolske inkvizicije) od pape Lava X. zatražio osnivanje inkvizicijskog suda u Portugalu, međutim toj je želji tek 1536. godine udovoljio papa Pavao III., u periodu kada je na kralj bio João III. Generalno vijeće Ureda svete Inkvizicije u Portugalu (por. *Conselho Geral do Santo Ofício*) imalo je svoje središte u Lisabonu, a sudovi su bili prisutni u još tri grada. Na čelu inkvizicije nalazio se Veliki inkvizitor, a izvorne mete bili su Sefardski Židovi, dobar dio kojih je u Portugal pobjegao iz Španjolske zbog tamošnjih progona, samo da bi ih ista sudbina dočekala i u Portugalu. Međutim, João III. je ovlasti inkvizicije proširio i na cenzuru, proricanje sudbine, čarobnjaštvo i bigamiju tako da je u kratkom periodu portugalska inkvizicija prerasla iz sredstva borbe protiv hereze u sredstvo kontrole gotovo svih aspekata portugalskog društva. Pravila postupka i cjelokupni popratni proces bili su slični onima u Španjolskoj, koja i jest izvršila značajan utjecaj, a prvi *auto-da-fe* u Portugalu izvršen je 1540. godine. Portugalska inkvizicija nije dosegla toliki notorititet kao španjolska, a tokom jednog perioda je bila čak i suspendirana, dok je ukupan broj žrtava (*auto-da-fe*, pogubljenja, pokore) u razdoblju od 1536. do 1794. procijenjen između 29,000⁵⁰ i 31,500.⁵¹

Sličnost portugalske i španjolske inkvizicije vidljiva je i u tretmanu prekomorskih kolonija. I dok su neke portugalske zemlje, poput Brazila ili Kapverdskih Otoka, bile pod jurisdikcijom centralne inkvizicije, Portugalska Indija ili Goa imala je vlastiti inkvizicijski ured, slično kao što su imali španjolski posjedi u Amerikama. Goanska inkvizicija uspostavljena je 1560. godine, za vrijeme vladavine kralja Sebastiãoa I. U praksi su korištena pravila portugalske inkvizicije, a inicijalne mete bili su indijski obraćenici iz hinduizma ili islama na katolicizam (slično kao što je domorodačko stanovništvo bilo izvorna meta meksičke i peruanske inkvizicije), mada je i goanska inkvizicija s vremenom postala sredstvo straha i društvene kontrole, bez ograničenja na religijske probleme.

Nacionalne inkvizicije su, kao što je već rečeno, oduzele primat papinskoj inkviziciji i tako *de facto* dokinule postojanje iste, oduzevši papi velike ovlasti koje je imao po pitanju progona heretika. Naravno, sukladno logici političke moći Papinske Države, papa kao svjetovni vladar nije bio sklon trajnom gubitku tako važnih ovlasti pa je sredinom XVI. stoljeća došlo do reakcije od strane pape Pavla III., koji je 1542. godine utemeljio Kongregaciju Svetog ureda Inkvizicije kao trajnu kongregaciju koju su predvodili kardinali i ostali crkveni dužnosnici. Pavlovom apostolskom konstitucijom *Licet ab initio* utemeljena je Vrhovna sveta kongregacija rimske i univerzalne Inkvizicije (lat. *Sacra congregatio Romanae et universalis Inquisitionis seu Sancti officii*); iako bi se načelno dalo zaključiti kako se radilo o instituciji koja je bila dio istog kontinuiteta kao i papinska inkvizicija, treba odmah napomenuti kako je rimska inkvizicija bila u potpunosti nepovezana sa srednjovjekovnom papinskom inkvizicijom. Službeni razlog njezina osnivanja bila je borba protiv hereze (pojam koje je sada uključivao i protestantizam, a što je bila posljedica političko-dogmatskih previranja unutar Crkve) i cenzuriranje knjiga, međutim stvarni razlog ležao je u nacionalnim inkvizicijama, konkretno španjolskoj, koja se potpuno odvojila od Rima i postala opasno oružje u rukama španjolskih vladara nad kojim papa nije imao nikakve kontrole. Želja za ponovnom uspostavom te kontrole i jačanjem dominacije u katoličkom svijetu dovela je do osnivanja rimske inkvizicije kao novog, jedinstvenog inkvizicijskog suda za sve katoličke zemlje, a koji je vođen iz Rima. Izvorno je zamišljena kao centralna inkvizicija za Apeninski poluotok i Maltu, međutim, imala je značajan utjecaj i u drugim dijelovima Europe, posebice u Francuskoj, gdje su pape stolovale tokom Avinjonskog sužanjstva. Osim prvostupanj-

⁵⁰ H.C. LEA, *A History of the Inquisition of Spain*, III. tom, New York, NY, 1906., str. 551-555

⁵¹ F. ALMEIDA, *História da Igreja em Portugal*, IV. tom, Porto, 1923., str. 442

skih postupaka, rimska inkvizicija je služila i kao sud posljednje instance za sve žalbene procese protiv hereze, čime je u jednu ruku postala kontrolna točka za sve lokalne i nacionalne inkvizicije. Na čelu rimske inkvizicije bio je generalni tajnik, koji se ponekad neformalno nazivao i velikim inkvizitorom, međutim, kako je objašnjeno, nije se radilo o funkciji istovjetnoj onoj u španjolskoj inkviziciji. I dok je španjolska inkvizicija u povijest ušla zbog svog notoriteta, odnosno brutalnosti i mučenja, rimska inkvizicija je neupitno zaslužna za najpoznatije inkvizicijske procese u povijesti te institucije. Tako su se pred sudom rimske inkvizicije, između ostalih, našli Galileo Galilei,⁵² Tommaso Campanella,⁵³ Nikola Kopernik⁵⁴ i Giordano Bruno.⁵⁵ I dok su postupci protiv nekih demonstrirali strogoću rimske inkvizicije (pogubljenje Bruna, dvadesetsedmogodišnji zatvor Campanelle), ne može se reći da je rimska inkvizicija bila jednako brutalna kao španjolska; dapače, Schwerhoff joj pripisuje etiketu umjerenosti.⁵⁶ Malteška inkvizicija, koja je djelovala u sklopu rimske, bila je, čak, još blaža od svoje „majke“. O samom će postupku više riječi biti u kasnijem dijelu rada pa bi na ovom mjestu trebalo istaknuti još samo jednu značajnu ulogu rimske inkvizicije, a to je ona u sastavljanju zloglasnog *Popisa zabranjenih knjiga* (lat. *Index Librorum Prohibitorum*), popisa knjiga koje je Katolička crkva zabranila jer su smatrane heretičkim, antidogmatskim ili lascivnim, a koji je formalno nastao 1559. godine. Posljednje izdanje

⁵² Galileo Galilei bio je talijanski znanstvenik i jedan od glavnih zagovornika heliocentričnog sustava kakvog je predložio poljski astronom Nikola Kopernik. S obzirom da je crkva propagirala teoriju da je Zemlja u centru svemira, a ne Sunce, Galileovo učenje je smatrano protucrkvanim, a time i heretičkim. Galileo je pred sud rimske inkvizicije prvi put izveden još 1616. godine, kada je bio prisiljen odreći se svojih učenja, što je i uradio. Dolaskom Urbana VIII. na čelo Katoličke crkve, Galileo je stekao simpatizera, što mu je omogućilo da 1632. godine izda djelo *Dijalog o dvama glavnim sustavima svijeta*, s kojim je postigao veliku popularnost, ali i ponovo isprovocirao crkvu. Nedugo nakon što je Urban VIII. zabranio njegovu knjigu, rimska inkvizicija je ponovo optužila Galileia i ponovo ga osudila, ovoga puta na zatvorsku kaznu neodređena trajanja zbog „snažne sumnje na herezu“. Uz to, njegov *Dijalog* je i formalno zabranjen. Galileo je ubrzo stavljen pod kućni pritvor, gdje je konačno i umro 1642. godine. Cijeli ovaj događaj znan je kao Galileova afera.

Za više informacija o ovoj temi vidjeti: „Papinska kondemnacija (osuda) Galileia“, 22. lipnja 1633. (dostupno na <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/galileo/condemnation.html>; 15. siječnja 2016.)

⁵³ Tommaso Campanella bio je talijanski filozof i dominikanski fratar, značajan po svojim istupima protiv crkvene dogme i svojoj obrani Galileia Galileija. Campanella je već 1594. godine došao u doticaj s inkvizicijom zbog svojih filozofskih učenja te je tri godine bio zatvoren u manastiru. Međutim, ubrzo nakon puštanja, optužen je za urotu protiv španjolske vlasti u Napuljskom Kraljevstvu te je ponovo izveden pred inkviziciju, koja ga je mučen ukupno sedam puta prije nego je, nakon što je morao glumiti psihičku bolest da bi izbjegao smrtnu kaznu, dobio kaznu doživotnog zatvora. Oslobođen je nakon 27 godina, 1626. godine, i to nakon što je Urban VIII. osobno intervenirao kod Felipea IV. Nakon toga je neko vrijeme bio držan u Rimu prije nego je 1629. godine potpuno oslobođen. Kada je 1634. godine ponovo bio meta urote, pobjegao je u Francusku, gdje ga je Louis XIII. svečano dočekao i osigurao mu smještaj u Parizu. Tamo je živio do svoje smrti 1639. godine, uživajući istovremeno osobnu zaštitu utjecajnog kardinala Richelieua. Za više informacija vidjeti: C. DENTICE DI ACCADIA, *La religione di Tommaso Campanella*, Firenca, 1921.

⁵⁴ I dok poljski astronom Nikola Kopernik, idejni začetnik heliocentričnog sustava, nikada osobno nije bio meta rimske inkvizicije, njegovo je djelo oštro napadnuto i bilo tema brojnih kasnijih inkvizicijskih postupaka, poput onog Galileiovog. Nakon što je Katolička crkva osudila njegovu teoriju, njegovo kapitalno djelo, *O gibanjima nebeskih tijela* (1543.) je stavljeno na zloglasni *Indeks* 1616. i tu je ostalo sve do 1835. godine. Za više informacija, vidjeti: <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1402/1402.6168.pdf> (15. siječnja 2016.)

⁵⁵ Giordano Bruno bio je talijanski filozof, jedan od najvažnijih mislioca svoje generacije. Njegova filozofija je otvoreno napadala i pobijala određene dogme koje je postavila Katolička crkva, a njegov utjecaj ga je učinio opasnim pojedincem pa je vrlo brzo došao na metu rimske inkvizicije, koja ga je 1593. godine i optužila. Proces, tokom kojega je bio zatočen, trajao je sedam godina, a iako se Bruno snažno branio, papa Klement VIII. ga je 20. siječnja 1600. godine proglasio heretikom, temeljem optužbi za ideje protivne katoličkoj vjeri, govore protiv crkve te petljanje s magijom i proricanjem budućnosti. Rimska inkvizicija izrekla je smrtnu kaznu, nakon čega je Bruno predan svjetovnim vlastima, koje su ga 17. veljače 1600. godine spalile na rimskom trgu Campo de' Fiori. Posthumno je njegov cjelokupni opus stavljen na *Index Librorum Prohibitorum*, gdje je bio sve do ukidanja *Indexa* 1966. godine. Za više informacija, vidjeti: L. FIRPO, *Il processo di Giordano Bruno*, Rim, 1993.; A. MERCATI (ur.), *“Il Sommario del Processo di Giordano Bruno, con appendice di Documenti sull’eresia e l’inquisizione a Modena nel secolo XVI”*, Studi e testi, br. 101

⁵⁶ G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition – Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit*, München, 2004., str. 105-106

izašlo je 1948. godine, a službeno ga je ukinuo papa Pavao VI. 1966. godine. Svakako, činovnici rimske inkvizicije su nerijetko imali važnu ulogu u istraživanju autora i/ili djela koji su bili kandidati za *Index*, a sama rimska inkvizicija je nerijetko, u sklopu presuda za herezu, donosila i presudu kojom bi se opus ili dio opusa određenog autora stavljao na popis (vidi bilj. 50, 53 i 54).

U svakom slučaju, pregled povijesnog konteksta inkvizicije zaključen je s rimskom inkvizicijom, koja je bila posljednji stadij u evoluciji te institucije. Njezina je moć s vremenom slabila, sve do njezina formalnog ukidanja u XIX. stoljeću. Prva je ukinuta goanska inkvizicija (1812.), a onda je došlo do ukidanja inkvizicijskih sudova u bivšim španjolskim kolonijama u Amerikama, koje su u tom periodu postajale neovisne države (1813. – 1825.). U Europi, Portugal je svoju nacionalnu inkviziciju ukinuo još 1821. godine, dok je Španjolska isto učinila 1834. godine. Rimska inkvizicija je u svom izvornom obliku nestala također u ovom periodu, međutim, od 1814. je djelovala kao inkvizicija Papinske Države, sve dok 1908. godine papa Pio X. nije promijenio naziv institucije u Kongregaciju svete službe, koja je temeljito reformirana. Godine 1965., papa Pavao VI. je u pismu *Integrae servandae* promijenio ime Kongregacije u Kongregacija za nauk vjere, koja pod tim imenom djeluje i danas, a radi se o specijaliziranoj instituciji Katoličke crkve zaduženoj za proučavanje, propagiranje i obranu katoličke dogme.

4. Analiza inkvizicijskih postupaka

Nakon pravno-povijesne analize i prikaza razvoja inkvizicije, treba se posvetiti analizi samoga postupka koji se provodio pred sudovima Svete inkvizicije te tumačenju njegovih karakteristika. Povijesni je pregled pokazao postojanje nekoliko različitih tipova inkvizicija, većina kojih je imala samostalna pravila, različita od svojih prethodnica ili nasljednica. Ne računajući one koji su primjenjivale već postojeća pravila ili koje su demonstrirale prevelike sličnosti s drugim pravilima, trebalo bi izdvojiti nekoliko sustava pravila, koji su svojom jedinstvenošću i kasnijim utjecajem ostavili značajan trag na razvoju ne samo inkvizicijskog, već i općeg srednjovjekovnog postupka u kontinentalnoj Europi. Pregled započinje analizom kratkih pravila biskupske inkvizicije, nakon čega ide razrada pravila dugovječne papinske inkvizicije. Zbog specifičnosti postupka i zloglasnosti metodologije, a unatoč činjenici da se nije radilo o formalno propisanom sustavu inkvizicijskih pravila, analizirat će se i pravila o progonu vještica iz priručnika *Malleus Maleficarum*, koja su imala značajan društveni i kulturološki odjek. Nakon toga će se prikazati pravila i struktura najzloglasnije inkvizicije, one španjolske, koja je zbog svoje brutalnosti, kako je već ranije rečeno, ostala zabilježena u povijesti da bi pregled završio s pravilima rimske inkvizicije, s kojom inkvizicija kao takva i završava, uz kratki komentar vezan uz postupovna pravila prema Kodeksu kanonskog prava.

4.1. Biskupska inkvizicija⁵⁷

Analiza, kao što je rečeno, započinje s biskupskom inkvizicijom, koja ja ujedno i najranija formalna inkvizicija, a čiji je temeljni izvor bila bula *Ad abolendam* (1184.), koju je donio papa Lucije III. Bula predstavlja tekst koji je po svom karakteru jednako pravne kao i propagandne prirode, ispreplićući pravna pravila (koja bismo tek uvjetno mogli nazvati pravim normama) s dogmatskim opaskama propagandne prirode. Međutim, unatoč tom dvojnem karakteru, služila je kao temeljni pravni izvor za funkcioniranje biskupske inkvizi-

⁵⁷ Sva pravila biskupske inkvizicije preuzeta su iz engleskog prijevoda teksta bule *Ad abolendam*. Gdje je korišten drugi izvor, tako je i naznačeno. Vidi *supra.*, str. 11, bilj. 30

cije, koja je upravo zbog toga bila osjetno neorganizirana i arbitrarna, posebice u odnosu na svije nasljednice.

Kada se pogleda pravni dio bule, uočava se kako se radi isključivo o normama kazne-nopravne prirode. Velika većina tih normi je materijalnopravnog karaktera, dok se tek mali dio na samom kraju bule odnosi na procesna pravila. Takav je sastav omogućio veliku procesnu arbitrarnost samim inkvizitorima, a čija je eskalacija ograničena jedino činjenicom da biskupska inkvizicija u svojoj suštini nije bila sredstvo odmazde pa, sukladno tome, nije bilo potrebe za naglašenom brutalnošću samog postupka, iako ona, strogo nomotehnički gledano, nije bila zabranjena.

Materijalnopravni dio bule uglavnom je bio penološkog karaktera, dok su odredbe o pasivnim subjektima inkvizicijskog progona sačinjavale preostali dio. Iako bula na samom početku propisuje kako ekskomunicira i anatemizira „svaku herezu koja ustaje protiv sve-te, ortodoksne i katoličke vjere“, većina tih heretičkih pokreta je definirana ranije pa je bula samo potvrdila i preuzela taj popis, referirajući se pojedinačno tek na katare, humiliate, valdenze, arnoldiste i jozefince, iako su oni bili samo manji dio velikog popisa. Ono što je interesantno za ovu bulu jest da je ona eksplicitno širila krug pasivnih subjekata, proglašavajući hereticima kako same heretike tako i „sve pobornike i branitelje spomenutih heretika, i one koji su pokazali bilo kakvu naklonost, ili su im ponudili opravdanje“. Ovakva je verbalizacija dovela do značajnog širenja kruga ne samo na direktne počinitelje, već i na onu skupinu koju bi suvremeno kazneno pravo nazvalo sudionicima, mada je jasno, kada se primjeni teleološko tumačenje, da je ovo pravilo bilo političke prirode i da je bilo usmjereno na vrlo široku skupinu potencijalnih počinitelja, a koji na redovan način ne bi bili smatrani hereticima.⁵⁸ Prije penološkog dijela, trebalo bi se još osvrnuti i na različit tretman crkvenih dužnosnika i, kako ih bula naziva, laika. On je, istina, najočitiji bio u penološkom dijelu (propisivane su različite kazne za kler i laike), ali je indikativan po pitanju same prirode bule; kler koji bi bio osuđen za herezu bio je strože kažnjavan nego laici, što govori o već iznesenoj činjenici da je biskupska inkvizicija, doista, primarno bila usmjerena na borbu protiv hereze, temeljem čega je logično da je kler, kao skupina koja je trebala odanije i snažnije provoditi crkvene dogme, bio teže kažnjavan.

Što se kazni tiče, može se zaključiti kako su one, barem komparativno gledajući, bile izrazito blage i prilično primjerene. Temeljne kazne bile su ekskomunikacija i anatema, koje su bile teološke prirode i nisu imale nikakvih fizičkih posljedica po osobu osuđenika, međutim, imale su snažne sociopsihološke posljedice po pitanju njegova budućeg društvenog položaja. Uz ovo se, kod laika i različitih laičkih dužnosnika, vezivala i etiketa infamije ili sramote, a koja je onemogućavala obavljanje javnih funkcija, posebice posla odvjetnika, te gubitak brojnih drugih prava. Crkveni su dužnosnici, također, bili lišavani svih crkvenih funkcija, a postojala je i obveza aktivnog klera da tokom posebnih prigoda⁵⁹ obnavlja već donesenu ekskomunikaciju. Česta popratna kazna bila je i konfiskacija imovine, a koja se odnosila na recidiviste⁶⁰ i laičke dužnosnike koji bi odbili suradnju s inkvizicijom;⁶¹ konfiscirana imovina odlazila je u ruke Crkve. Posebno je važno istaknuti kako je biskupska inkvizicija, unatoč crkvenom primatu progona i kažnjavanja, priznavala dvojni sustav izricanja kazni, odnosno ovlasti svjetovnih sudova u kažnjavanju heretika. Tako se na nekoliko mjesta u buli napominje da će se osobe osuđene za herezu predati svjetovnom sucu na

⁵⁸ Isto mišljenje dijeli i R.I. MOORE, *The Formation of a Persecuting Society*, Oxford, 2007., str. 20

⁵⁹ Kako navodi tekst bule, radi se o „svim važnim svečanostima, (i na) bilo kojem javnom slavlju ili bilo kojom drugom prigodom, u ime slave Božje“.

⁶⁰ Naravno da bula nije poznavala pojam kriminalnog recidivizma kakvog poznaju suvremena teorija kaznenog prava i kriminologija, međutim postojala je kategorija onih za koje se „nakon odricanja od svojih pogrešaka ili uspješne obrane prilikom ispitivanja, pred njihovim biskupom, utvrdilo da su ponovo posustali pred herezom koje su se odrekli“, a koja se neupitno može usporediti sa suvremenim pojmom recidivizma.

⁶¹ U tu su kategoriju, prema tekstu bule, spadali „grofovi, baruni, guvernieri i konzuli u gradovima i drugim mjestima“.

izricanje kazne. Na taj je način stvorena situacija da se za isto djelo određenoj osobi mogla izreći i vjerska i kaznenopravna sankcija, s tim da ovdje treba napomenuti da je kler u ovim situacijama bio u nepovoljnijem položaju zbog težine potencijalnih sankcija.

Na koncu ostaje analizirati procesne odredbe, koje su u buli malobrojne, raštrkane i prilično nejasne, odnosno arbitrarne. Iako bula propisuje pravila prethodne istrage, saslušanja okrivljenika i izricanja kazne, samo odvijanje postupka nije regulirano pa ostaje nejasno kako se on točno odvijao. Iz toga se može zaključiti kako je taj dio postupka bio neformalno uređen i krajnje arbitran, mada je, s obzirom na priznavanje uloge svjetovnih sudova u samoj buli, morao ovisiti o procesnim pravilima svjetovnih sudova u tom periodu i na određenom mjestu, a što i jest vidljivo kroz neka pravila bule. Što se tiče prethodne istrage, ona je ovisila o informacijama koje su došle do biskupa i nadbiskupa o postojanju potencijalne hereze. Nakon primitka tih informacija, biskup ili nadbiskup bi osobno, ili preko drugih osoba,⁶² provodio istragu, prikupljao dokaze i ispitivao svjedoke, nakon čega bi se donosila odluka o krivnji. Postoji jedna zanimljiva odredba koja je biskupima i nadbiskupima nametala obvezu da jednom ili dvaput godišnje obiđu župu u kojoj se navodno nalaze heretici te da, uz svečanu prisegu minimalno dvojice ili trojice časnih muškaraca dobrog glasa, sprovedu navodne heretike na ispitivanje te zahtijevaju od njih da dokažu svoju nevinost. Ova su pravila izrazito slična s normama o prethodnoj istrazi koje primjenjuje suvremeno kanonsko pravo,⁶³ što je interesantno jer omogućava praćenje tijeka povijesnog razvoja kanonskoga prava te utječe na njegovo oblikovanje u suvremenom društvu. U kontekstu provođenja istrage važno je napomenuti kako je bula nametala obvezu svjetovnim dužnosnicima da „snažno i učinkovito“ pomažu Crkvi u borbi protiv heretika i to pod prijetnjom kazne. Nadalje, značajno je primijetiti kako je bula osumnjičenika stavila u izrazito nepovoljan položaj. Iako mu je omogućila pravo na obranu, odnosno, bolje rečeno, pravo na iznošenje dokaza u prilog vlastitoj nevinosti, činjenica je da verbalizacija bule jasno navodi kako je prema okrivljeniku vladala presumpcija krivnje, a ne presumpcija nevinosti, kako bi to trebalo biti. Kako bula navodi u jednom dijelu, osumnjičenik će „dati potpune dokaze o svojoj nevinosti, sukladno stupnju sumnje koja postoji prema njemu i osobnom ugledu njihove ličnosti“; ovakva ili slična verbalizacija ponovljena je na još nekoliko mjesta. Iz svega ovoga jasno je kako je osumnjičenik uživao izrazito nepovoljan položaj u samom postupku; njegova se krivnja pretpostavljala, a njegova se obrana sastojala u dokazivanju vlastite nevinosti, dok je inkvizicija u cijelosti bila lišena obveze dokazivanja njegove krivnje. Uz to, vidljiv je i izrazito diskriminatorni karakter ovoga pravila – osobe koje su uživale veći ugled imale su puno lakši posao u dokazivanju svoje nevinosti od osoba s manjim ugledom; takva je diskriminatorna norma imala snažne sociopsihološke posljedice na osobe koje su imale posla s inkvizicijom. Prilikom izricanja svoje obrane, optuženik se mogao javno odreći svoje ranije hereze, prisežući kako više neće prakticirati ili podržavati heretička vjerovanja, a što mu je donosilo velike beneficije, međutim, stavljalo ga je u izrazito nepovoljan položaj za slučaj da kasnije dođe do povrata i ponovnog postupka za herezu. Važno je spomenuti izrazito veliku ulogu prisega u cijelom postupku. Naime, svečana prisega je, prema tumačenju bule, imala izrazito veliku dokaznu snagu, pogotovo ako je dolazila od građana koji su uživali dobar ugled, pa se tako na nekoliko mjesta i spominje u kontekstu pribavljanja dokaza, primjerice kod obveznog obilaska župe od strane biskupa i nadbiskupa ili kod obveze svjetovnih dužnosnika da pomažu Crkvi. U svim je tim slučajevima svečana prisega bila ključna, a njezino se kršenje smatralo ozbiljnim prijestupom. Za kraj, rekapitulacija izricanja kazni prema pravilima biskupske inkvizicije; kao što je ranije rečeno, bula je priznavala ovlasti svjetovnih sudova u kažnjavanju heretika pa

⁶² Kako navodi bula: „svaki nadbiskup ili biskup će, bilo osobno bilo preko svog arhidakona ili druge časne i pogodne osobe, jednom ili dvaput godišnje obići župu u kojoj navodno borave heretici“.

⁶³ Usporedi: *Codex Iuris Canonici – Zakonik kanonskog prava*, kan. 1717-1719

je tako propisan dvostruki sustav kažnjavanja. U prvoj bi fazi biskup ili nadbiskup, nakon postupka i donošenja odluke o krivnji, izricao vjerske sankcije, nakon čega bi osuđenik bio predan svjetovnim sudovima, koji bi izricali „zasluženu kaznu, primjerenu kvaliteti njegova prijestupa“. Iznimno je, kod recidivista, postojala mogućnost da biskup izrekne vjerske sankcije i bez saslušanja osumnjičenoga, što se može smatrati jednim oblikom sumarnog postupka, mada je jasno kako je sumarni postupak pred biskupskom inkvizicijom bilo blatantno zadiranje u okrivljenikova prava na obranu.

Iz svega priloženog, vidljivo je kako su materijalnopravne odredbe ove bule, a koje su se odnosile na biskupsku inkviziciju, bile sukladne srednjovjekovnom poimanju hereze i vjerske sankcije. One su, dakako, djelomično uvjetovane i motivirane političkim razlozima, posebno u oblasti pretjeranog širenja kruga pasivnih subjekata, međutim dobar dio njih je doista bio motiviran željom za borbom protiv heretičkih pokreta, kakvima ih je u nepostojanju pluraliteta vjeroispovijesti percipirala i definirala Crkva. Što se procesnog dijela tiče, evidentno je kako Crkva u to vrijeme nije pretjerano marila za čvrstinu proceduralnih pravila pa je tako stvoren okvir za provođenje postupka, međutim pravila provođenja nikada nisu definirana. Sukladno ranijem zaključku da su ona izvođena iz pravila tadašnjih svjetovnih sudova, a i analizom postojećih pravila, nameće se zaključak kako je postupak pred biskupskom inkvizicijom bio inkvizitorne prirode, što se afirmativno nadovezuje na tezu iznesenu u prvom dijelu ovoga rada o međusobnoj povezanosti inkvizitornog i inkvizicijskog postupka. Inkvizitorna priroda vidljiva je u položaju okrivljenika, ulozi inkvizitora, ali i pretjeranoj formalnosti samoga postupka, dok je za pretpostaviti kako su se ostali aspekti samog procesa odvijali prema lokalnim procesnim normama, koje su također bile inkvizitorne naravi. U ovom je razdoblju još prerano govoriti o utjecaju inkvizicijskog postupka na europski inkvizitorni postupak, ali je zato evidentno kako je upravo tada dominantni inkvizitorni postupak utjecao na formiranje procesnih pravila biskupske inkvizicije. Zaključno, biskupska je inkvizicija klasičan primjer prve etape razvoja određenog procesa; formiran je jedan blagi okvir djelovanja uz definiranje određenih pravila, no dobar dio toga ostao je još uvijek ili arbitraran, ili nerazrađen, što je u tom periodu išlo u korist okrivljenicima, međutim kasnije je iskorišteno kako bi se nedostaci uklonili, a inkvizicija postala sredstvo straha i odmazde.

4.2. Papinska inkvizicija⁶⁴

Za razliku od biskupske, papinska inkvizicija nije bila regulirana tek jednim dokumentom već je kroz godine doživljavala brojne promjene i na taj se način razvijala. Postupak kojega je u nasljeđe ostavila biskupska inkvizicija bio je prilično primitivan, što je dakako zahtijevalo reakciju koja bi formalizirala i, dakako, unaprijedila cjelokupni proces. Pitanje samih izvora je preopširno da bi se detaljno razradilo u ovome radu, ali trebalo bi ipak spomenuti kako su primarna pravila nastajala kroz papinske bule i druge dokumente kanoonskopravne prirode, međutim, dobar je dio praktičnih rješenja prezentiran kroz različite priručnike (o kojima je ranije bilo riječi, a koji su uživali značajan ugled u ranim razdobljima papinske inkvizicije)⁶⁵ te različite državne ili regionalne procesne zakonike, koji su istovremeno bili i uzor inkvizicijskim pravilima, ali su se i sami mijenjali sukladno promjenama u samom inkvizicijskom postupku.

Prva značajna specifičnost papinske inkvizicije bila je uvođenje zasebne osobe inkvizitora. Naime, u biskupskoj inkviziciji su inkvizitori bili zapravo lokalni biskupi ili nadbiskupi

⁶⁴ Temeljni izvor za analizu pravila papinske inkvizicije je G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition – Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit*, München, 2004., str. 18-59. Gdje je korišten drugi izvor, tako je i naznačeno.

⁶⁵ Pa se tako u *ibid.* navode *Practica inquisitionis haereticae pravitatis* Bernarda Guija (1309. – 1321./25.), *Directorium Inquisitorium* Nicholasa Eymericha (1376.) te se govori o utjecaju tih priručnika u početnom razdoblju.

zaduženi za svoje biskupije, dakle radilo se o redovno nadležnim pripadnicima klera koji nisu dobivali nikakve posebne ovlasti niti teritorijalnu nadležnost od samoga pape. U papinskoj inkviziciji, papa imenuje osobu inkvizitora, koji je, dakako, također svećenik i osoba od velikog povjerenja, ali se radi o osobi koja nije morala biti povezana s hijerarhijom lokalnoga klera;⁶⁶ mogao je to biti stranac kojemu je u njegovu teritorijalnu nadležnost stavljeno konkretno područje, ali svakako dolazi do formaliziranja uloge inkvizitora i njegovog diferenciranja u odnosu na ostale članove klera na određenom području. Inkvizitor je na svoju funkciju dolazio kao namještenik s papinskom punomoći, koju je predočavao lokalnom vlastelinu na čijem je posjedu vršio inkvizicije. Schwerhoff navodi kako su neki inkvizitori bili toliko dobro organizirani da su imali i službene prostorije, zatvorske prostorije te vlastitu arhivu, a pratnja u vidu nižih službenika, notara, zatvorskih čuvara i drugih, bila je potpuno uobičajena. Važno je napomenuti da su inkvizitorove ovlasti, unatoč velikom renomeu, u početnoj fazi razvoja papinske inkvizicije još uvijek bile prilično ograničene tako da inkvizitor nije mogao provoditi proces niti donositi odluke bez odobrenja lokalnog biskupa, koji, međutim, nije imao status inkvizitora niti je bio zadužen za vođenje inkvizicijskih postupaka; njegova je uloga bila isključivo nadzornička i savjetodavna.

Cjelokupni postupak zapravo je započinjao dvama odredbama; prva je bila odredba o vjeri, kojom je inkvizitor izdao naredbu svima da u točno određeno vrijeme i na točno određenom mjestu prijave sebe ili druge heretike. Ova je odredba bila, kao što se da zaključiti, primarno istražne naravi, gotovo paralelna s kriminalističkim djelovanjem, a mijenjala je obilasku biskupije koji su, s istom svrhom, bili obvezni u periodu biskupske inkvizicije. Na taj je način inkvizitor brzo i efikasno dolazio do svjedoka, saznanja i možebitnih dokaza. Druga odredba bila je ona o tzv. *tempus gratiae* ili vremenu milosti, a kojom je određen vremenski period (najčešće mjesec dana)⁶⁷ u kojem bi svaki heretik koji bi se sam prijavio te odrekao svojih heretičkih uvjerenja i suradnika, a da, naravno, nije bio recidivist, bio pomilovan. Ova je odredba imala psihološki učinak i bila je usko povezana s prethodnom, a Schwerhoff navodi kako se institut *tempus gratiae* upravo u ovom razdoblju javlja prvi puta u povijesti.

Sam inkvizicijski proces započinjao je istovremeno s ovim odredbama, a cjelokupni je postupak uglavnom bio precizno reguliran normativnim priručnicima, među kojima je posebno značajan *Ordo processus Narbonensis* iz 1244. godine. Inkvizitor je istovremeno imao ulogu tužitelja i suca, dok je optuženik bio u drastično podređenom položaju, iako Schwerhoff navodi kako je u ranim fazama papinske inkvizicije još uvijek imao pravo na obranu, čak i žalbu, međutim ta su prava s godinama ograničavana. Pozitivna strana cijele priče jest da je od XIV. stoljeća optuženik morao imati branitelja. Inkvizitor je do informacija dolazio preko javnih izvjava, prijava ili izvjava svjedoka te tajnih istraga, no sam *modus operandi* nije imao pretjerano velik značaj za optuženika, čiji je položaj ovisio isključivo o njemu samome. Na samom početku, a to se pravilo odnosilo i na sve svjedoke, morao je dati svečanu prisegu, nakon čega je proces mogao ići u dva smjera – optuženik je mogao priznati ili inzistirati na nevinosti. U prvom slučaju, koji je za optuženika bio osjetno povoljniji, priznanjem bi došlo do zaključivanja samog procesa i zatvaranja spisa, odnosno izricanja presude, koja bi zbog dobrog vladanja optuženika nerijetko bila blaža. S druge pak strane,

⁶⁶ Ilustracije radi, kako bi cjelokupni slučaj bio jasniji, navodi se primjer Bernarda Guija. Gui je bio dominikanac koji je u samostan ušao Limoges, a nakon deset godina boravka u tom gradu, postao je prior u Albiju. Međutim, kao inkvizitor je isprva djelovao u Toulouseu, a kasnije je područje prošireno na Albi, Carcassonne i Pamiers. Gui je formalno djelovao iz Toulousea, a u jednom je periodu njegov utjecaj bio toliki da je bio glavni inkvizitor za gotovo cijelo područje južne Francuske. Iz ovoga je jasno kako je inkvizitor postao zasebna osoba, nepovezana (barem ne nužno) s teritorijalnom jedinicom koja se nalazila u njegovoj nadležnosti, što govori o koraku unaprijed koji je učinjen tokom papinske inkvizicije.

⁶⁷ Tako se navodi u M. ELIADE (ur.), *The Encyclopedia of Religion, sub voce „Inquisition“*, New York, NY, 1987., str. 252-253

u slučaju da optuženik nije bio voljan priznati optužbe koje su mu stavljene na teret, našao bi se u relativno nezgodnoj situaciji. Inkvizitor je imao obvezu provoditi ispitivanje temeljem kataloga pitanja (*interrogatorium*), međutim nije bio njime ograničen te je mogao koristiti sva dopuštena sredstva kako bi naveo ili nagovorio optuženika na priznanje. Inkvizitori su, upravo zbog ovoga, često bili izrazito spretni govornici i logičari te vješti manipulatori, psihički dominantne ličnosti koje su uz to imale i položaj moći s kojega su mogli nametati svoju volju.

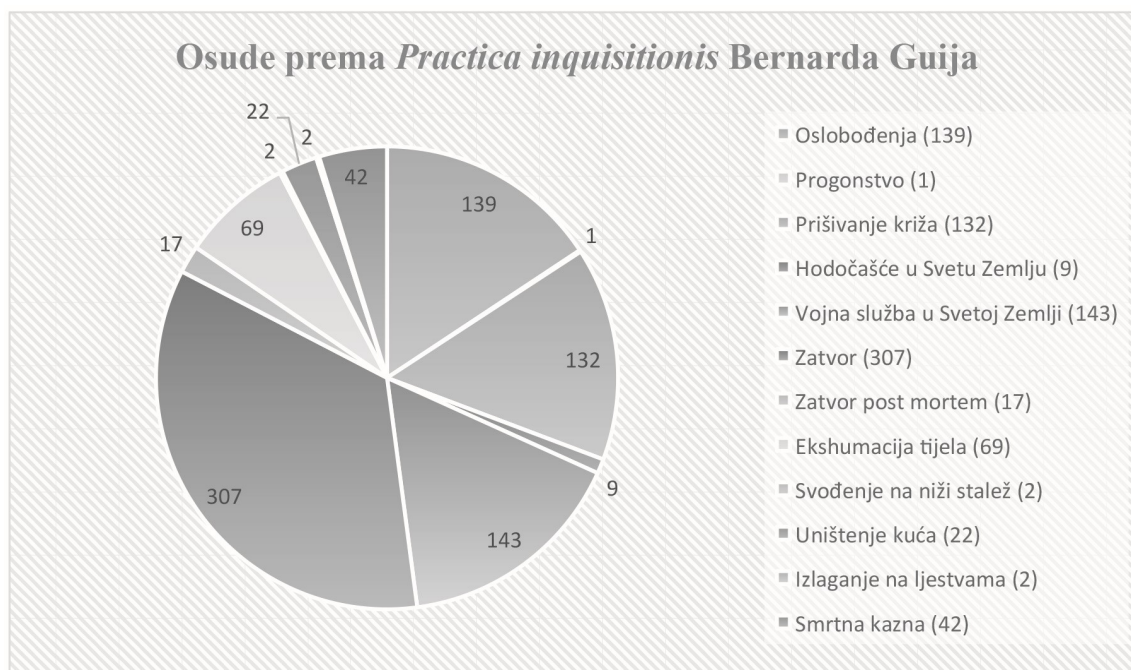
Inkvizitori su koristili različite metode uvjeravanja,⁶⁸ no najspornija među njima svakako je bila tortura, koja je tek u papirskoj inkviziciji postala praksa te institucije. Tortura je početkom XIII. stoljeća bila legalna metoda svjetovnih sudova srednjovjekovne Europe, međutim nije imala značajnog odjeka u samoj inkviziciji. Činjenica jest da je ona postojala i da je bila izvanredno uklopljena u doktrinu inkvizitornog postupka, a kako je inkvizicijski postupak bio samo derivat inkvizitornog, postavilo se pitanje proširenja njezine primjene. Kako navodi Schwerhoff: „Da se pomoću neobuzdane sile gotovo svakog može navesti da prizna gotovo svaki zločin nije nikakvo moderno otkriće. Toga su bili svjesni još i inkvizitori“. Tortura se tako ponudila kao efikasno sredstvo u onim slučajevima gdje su zakonski zahtjevi o dokaznoj snazi vezivali ruke inkvizitorima, a sasvim je razvidno kako je inkvizicija bila usmjerena prema efikasnosti, a ne utvrđivanju istine. Međutim, iako je popularno mišljenje upravo suprotno, tortura nije potekla iz inkvizicije niti je s njom bila u tako neraskidivoj vezi kako se često misli. Naime, papa Inocent IV. je u svojoj buli *Ad extirpanda* od 15. svibnja 1252. godine načelno zabranio korištenje torture, osim u iznimnim slučajevima za koje je propisao tri kriterija; tortura se tako smjela koristiti (1) ako ne bi uzrokovala gubitak života ili uda, (2) ako se ranije nije koristila (dakle, smjela se koristiti samo jednom) i (3) ako je inkvizitor smatrao dokaze protiv optuženog praktički sigurnima. Uz sve ovo, tortura se smjela primjenjivati samo uz odobrenje lokalnog biskupa te se, načelno, morala potvrđivati i drugim dokazima. Schwerhoff navodi interesantnu činjenicu kako inkvizitori nisu smjeli osobno prisustvovati ili provoditi torture jer se takav čin smatrao grijehom. Svakako, Inocent IV. je ovdje izjednačio inkvizicijsku praksu s praksom tadašnjih svjetovnih sudova, iz čega proizlazi zaključak kako tortura nije bila inovacija u inkvizicijskom postupku već samo ujednačavanje prakse, ali koje će u narednim stoljećima postići značajan notoritet. Dakako, ovako ograničeno korištenje torture kao dokaznog sredstva nije dugo trajalo te je već Inocentov nasljednik, Aleksandar IV., omogućio inkvizitorima da si međusobno daju oprost u slučaju da je jedan od njih osobno naredio ili provodio torturu, čime je uklonjena *de facto* jedina praktična prepreka široj i općeprihvaćenoj primjeni torture u inkvizicijskim postupcima. Iz ovoga je vidljivo kako je, kao i sam modalitet postupanja, tortura u inkvizicijski postupak došla iz svjetovnog sudstva, ali je daljnjom razradom daleko nadišla svoje svjetovne uzore, postavši okrutno i opasno sredstvo kršenja osnovnih procesnih i ljudskih prava.

Kao što je rečeno, svjedoci su, kao i optuženik, morali polagati svečanu prisegu o istinitosti svog svjedočenja, što je svakako bio pozitivan mehanizam kontrole, međutim nije imao kvalitetno razrađene mjere osiguranja u slučaju laganja; jedina specifičnost odnosila se na svjedoke koji nisu htjeli položiti prisegu, a koji su odmah smatrani lažnim svjedocima. Svjedoci su svoje iskaze davali isključivo inkvizitoru i nisu bili suočeni s optuženikom, mada su mogli biti isključeni ako ih je optuženik opisao kao svoje osobne neprijatelje; i ovo je pravilo bilo pozitivna stavka jer je sprječavalo lažna svjedočenja motivirana osobnim animozitetom. Broj svjedoka kao ni vrijeme njihova pozivanja nisu bili ograničeni.

⁶⁸ Tako su inkvizitori optuženiku znali izazivati strah smrću (najčešće prijetnjom da će, u slučaju da ne prizna, umrijeti), pritvorom, lažnim prijetnjama o postojanju svjedoka (u onim slučajevima gdje svjedoka, doista, nije bilo, najčešće zbog činjenice da se do informacija došlo tajnom istragom) te tzv. posjetima dvoje ljudi od razuma i vjere, a koji su najčešće bili pripadnici iste heretičke struje koji su se pokajali (na taj se način pokušalo psihički manipulirati i djelovati na optuženika).

Prije samog čina donošenja i javnog, svečanog iznošenja presude, inkvizitor se obično savjetovao s vijećem „iskušanih ljudi“, koje je iznosilo svoje pravno neobvezujuće mišljenje o slučaju. Što se kazni tiče, papinska je inkvizicija poznavala nekoliko različitih kazni, uključujući i smrtnu kaznu te kaznu zatvora. Kako bi se ilustrirala njihova brojnost i učestalost, uzet je izvještaj iz djela *Practica inquisitionis haereticae pravitatis* Bernarda Guija, a u kojem je registrirano preko 930 osuđenih heretika, a kazne su bile sljedeće:

Grafikon 1 – Prikaz vrsta kazni koje su se izricale u sklopu papinske inkvizicije te njihove pojedinačne brojnosti u ukupnosti izrečenih kazni na području na kojemu je inkvizitor bio Bernardo Gui. Podaci su dobiveni kombiniranjem izvora navedenih u bilj. 62 i 65. Napomena: kazne posthumnog zatvora i ekshumacije tijela donosile su se samo u slučajevima vođenja postupka protiv već umrle osobe.

Naravno, nisu svi inkvizitori bili jednako raznovrsni niti brutalni, međutim pojedinačna analiza svakog bila bi pretjerano skretanje s teme. Treba napomenuti i to da je, uz gore navedene, postojala mogućnost da se već pokojnom osuđeniku izreče *damnatio memoriae*, odnosno osuda sjećanja na njega, a koja je uključivala i iskapanje te spaljivanje njegovih posmrtnih ostataka. Kao i ranije, svjetovni su sudovi igrali značajnu ulogu u izvršenju presuda papinske inkvizicije, nerijetko služeći kao konačni izvršitelji presude, za što su kao nagradu u pravilu dobivali dijelove konfiscirane imovine osuđenika.

Kao što je vidljivo, papinska inkvizicija bila je i više nego dostojan nasljednik biskupske. Crpeći od svoje prethodnice najbolje karakteristike, papinska inkvizicija je cjelokupni proces formalizirala i tako digla na jednu višu razinu funkcioniranja. Uz to, učvrstila je vezu sa svjetovnim sudstvom, koristeći njegove usluge, ali i preuzimajući njegova pravna pravila, koja je dalje samostalno razrađivala. Garancije obrane još su uvijek postojale, dok je položaj okrivljenika bio relativno dobar, pri čemu, dakako, ne treba zaboraviti kako je papinska inkvizicija bila višestoljetna institucija koja je s vremenom postajala sve opasnija i brutalnija, a kulminirala je vlastitim krahom i pojavom nacionalnih inkvizicija, poput one španjolske.

4.3. *Malleus Maleficarum* i progoni vještica⁶⁹

O progonima vještica i čarobnjaka kao specifikumu europskog srednjovjekovnog procesa te njihovoj inkorporaciji u jurisdikciju inkvizicijskih sudova bilo je riječi u ranijem pasusu ovoga teksta pa je nepotrebno ponavljati sve detalje. Isto tako, a ta se priča nadovezuje na priručnike za papinsku inkviziciju, bilo je riječi i o priručnicima o lovu na vještice, od kojih je najpoznatiji i najzloglasniji *Malleus Maleficarum* (hrv. *Vještičji malj*), čiji su autori njemački inkvizitori Heinrich Kramer i Jacob Sprenger, a koji je premijerno tiskan 1487. godine u Speyeru.⁷⁰ *Malleus Maleficarum* nastao je u periodu kada su se progoni vještica intenzivirali, a iako je već 1490. godine osuđen od strane Katoličke crkve, postigao je enormnu popularnost na kraljevskim sudovima te se u XVI. i XVII. stoljeću koristio kao glavni priručnik za iznimno brutalne progone vještica i čarobnjaka. Upravo zbog te činjenice, u ovom radu se iznosi kratka analiza trećeg dijela ovog priručnika, a koja se bavi procesnopravnim odredbama samoga progona. Zbog opširne materije, u ovom će poglavlju biti predstavljen tek kratki okvir kako se ne bi pretjerano iskakalo iz okvira samoga rada.

Malleus Maleficarum navodi tri načina pokretanja postupka, a koja su sukladna pravilima kanonskog prava – direktna optužba pred sucem, denunciranje osobe bez volje za sudjelovanjem u procesu te inkvizicijski postupak, koji se provodi temeljem postojanja informacija o postojanju vještica ili čarobnjaka na određenom području. Na koji god način on bio pokrenut (mada *Malleus* sugerira kako se prvi način ne bi trebao primjenjivati), postupak započinje pisanom objavom o početku postupka koja se postavlja na zgradu župne crkve ili gradske vijećnice. Po pitanju broja svjedoka, *Malleus* propisuje kako standardno pravilo o dva svjedoka provjerene kvalitete nije primjenjivo u ovom slučaju, propisujući minimalno tri svjedoka provjerene kvalitete te zabranjujući da se smrtni neprijatelji optuženog pozivaju kao svjedoci.⁷¹ Daljnje odredbe reguliraju tijek ispitivanja, formalnosti koje se moraju zadovoljiti te tzv. sudačke radnje, kojih ima ukupno jedanaest.⁷² Analiza sudačkih radnji otkriva nam kako su prava optuženika u postupcima protiv vještica i čarobnjaka bila gotovo nepostojana – postojala je velika vjerojatnost da nikada ne otkrije identitet svjedoka koji su ga prijavili, pravo obrane bilo je izrazito ograničeno, imenovanje odvjetnika ovisilo je o volji suca-inkvizitora, kao i njegovo djelovanje, a optuženik je tokom provođenja inkvizicije izlagan različitim metodama psihološkog pritiska preko ispitivanja od strane inkvizitora. Uz sve to, *Malleus Maleficarum* je otvoreno odobravao i poticao primjenu torture u slučaju da optuženik ne bi priznao ono što mu se stavlja na teret. Primjena torture bila je krajnje perfidna; propisujući da se optuženik „često i učestalo izlaže torturi, počevši s blažim oblicima“, stvoren je sustav ispitivanja u kojemu su prava optuženika na obranu bila, tehnički gledano, anulirana, a ispitivanje je postalo način zlostavljanja optuženika s ciljem iznuđi-

⁶⁹ Temeljni izvor za ovo poglavlje je H. KRAMER, J. SPRENGER, *Malleus Maleficarum*, 1487.; engleski prijevod: Montague Summers, Dover, 1971. Gdje je korišten drugi izvor, tako je i naznačeno.

⁷⁰ Podaci o izdavanju djela dostupni su u B. ANKARLOO, S. CLARK (ur.), *Witchcraft and Magic in Europe, Volume 3: The Middle Ages*, Philadelphia, PA, 2002., str. 239 te L. RUICKBIE, *Witchcraft Out of the Shadows*, London, 2004., str. 71

⁷¹ Ova pravila su, kako se navodi u II. pitanju prve glave trećeg dijela *Malleusa*, bila primjenjiva samo na osobe dobrog ugleda, zbog zaštite njihove ličnosti u slučaju lažne optužbe za tako teško kazneno djelo, dok se kod osoba na zlu glasu ona nisu morala poštivati. Ova je odredba jedan od najizraženijih dokaza diskriminatorne prirode *Malleusa*.

⁷² Pazeći na opseg, iznosi se tek okvirni sadržaj pojedinih radnji, bez njihove detaljne razrade: (1) opće i partikularno ispitivanje optuženog; (2) postupak u slučaju da optuženi negira optužbu; (3) odluka o zatvaranju optuženika; (4) postupak nakon uhićenja te upoznavanje optuženog sa svjedocima; (5) dopuštena obrana i imenovanje odvjetnika; (6) djelovanje odvjetnika u slučaju neotkrivanja imena svjedoka; (7) istraživanje osobnog animoziteta; (8) važna pitanja prije formalne inkvizicije i torture; (9) provođenje inkvizicije nad optuženikom; (10) provođenje torture, prepoznavanje znakova čarobnjaštva i zaštita od magije; (11) provođenje druge inkvizicije i konačne sudačke opservacije. Za više informacija vidjeti izbor u bilj. 67.

vanja priznanja, neovisno o tome je li optuženik doista bio kriv ili nije. U slučaju daljnjeg odbijanja priznanja, sudac-inkvizitor je imao pravo narediti „da se [pred nju] iznesu drugi mehanizmi torture, te [joj] reći da će biti izložena njima ukoliko ne prizna“; ukoliko sam strah od eskalacije torture ne bi djelovao, sudac-inkvizitor je naređivao nastavak torture (koja se mogla ponavljati samo drugog i trećeg dana provođenja inkvizicije, ali ne i istoga dana, osim ako nisu postojali jasni tragovi da bi ona mogla uspjeti odmah). Jedina donekle pozitivna odredba koja je išla u korist optuženika bila je ona o provjeravanju priznanja – optuženik koji je priznao pod torturom odvodio se na novu lokaciju gdje je ispitan pod normalnim okolnostima, a sve kako bi se provjerilo je li priznanje iznuđeno samom torturom ili ne. Uz sve navedeno, optuženiku je oduzeto pravo da se brani tzv. općim pročišćenjem, smatrajući to institucijom svjetovnih sudova, neprimjenjivom na slučajeve čarobnjaštva.⁷³

Posljednji dio trećeg dijela *Malleusa* regulira izricanje „konačne i definitivne“ presude, odnosno kazne. Detaljno su propisani uvjeti izricanja, stroga forma te posljedice takve presude i kazne, a posebno je regulirana i cijela serija različitih slučajeva, ovisno o stupnju krivnje i konačnoj odluci suca o samoj krivnji, kod kojih se moraju donijeti posebne presude. Tim je odredbama ujedno i zaključen normativni dio priručnika. Čak i iz ovako kratke analize, vidljivo je da su progoni vještica, koji su tek kasnije stavljeni pod nadležnost inkvizicije, zauzimali posebno mjesto u sklopu inkvizicijskih postupaka. Iako su se bazirali na generalnim pravilima papinske inkvizicije, oni su sadržavali brojne specifičnosti koje su optuženika stavljale u još nepovoljniji položaj. Zbog takvog su pristupa progoni vještica i čarobnjaka u srednjovjekovnoj Europi dosegli notorititet kao rijetko koja druga pojava iz tog perioda.

4.4. Španjolska inkvizicija⁷⁴

Španjolska inkvizicija je, od svih inkvizicija, zasigurno bila najrazvijenija i najbolje razrađena. Sustav pravila bio je vrlo precizno determiniran; malo toga se prepuštalo slučaju. To je svakako bio jedan od razloga njezina notoriteta i brutalne efikasnosti njezina djelovanja. Složeni sustav razvijan je pravilnicima, među kojima se posebno ističu oni koje su izdali Tomás de Torquemada, Diego de Deza te Fernando de Valdés, sve veliki inkvizitori španjolske inkvizicije.

Španjolska inkvizicija imala je izrazito razvijenu hijerarhijsku strukturu, na čijem se čelu nalazila *Suprema*, odnosno Vijeće vrhovne i generalne inkvizicije. Radilo se o šestoročlanom vijeću čije je članove direktno imenovala španjolska kruna, a kojim je predsjedao veliki (ili generalni) inkvizitor. *Suprema* je bila nadređena svim lokalnim sudovima, a s vremenom su njezine ovlasti jačale nauštrb ovlasti velikog inkvizitora. Lokalni su sudovi isprva imali dva inkvizitora, jednog *calificadora*⁷⁵, pravosudnog službenika (*alguacil*) te tužitelja (*fiscal*), mada su različite funkcije dodavane kako je institucija sazrijevala. Inkvizitori su češće bili pravnici

⁷³ Tzv. opće pročišćenje, a tako objašnjava i sam *Malleus*, nije bilo ništa doli kanonskopravni termin za ordalije, među kojima se *Malleus* posebno osvrće na sud vatrom pomoću užarenog željeza. Naime, logika odbacivanja tog za optuženika krajnje praktičnog sredstva (praktičnog jer se optuženik na relativno jednostavan, iako rijetko bezbolan, način mogao osloboditi optužbe i dokazati svoju nevinost) bila je da Vrag svojim nadnaravnim djelovanjem pomaže svojim vješticama i čarobnjacima da izdrže te sudove, stvarajući tako lažnu sliku o njihovoj nevinosti. *Malleus* čak donosi i jedan slučaj iz njemačke prakse, o vještici iz Konstanza koja je tokom inkvizicije i torture zatražila sud vatrom, a kojeg joj je „mladi i neiskusni“ Knez (koji je provodio postupak) odobrio. Ona ga je s uspjehom prošla i tako dokazala svoju nevinost, međutim *Malleus* se krajnje kritički osvrće na takav ishod, smatrajući taj uspjeh đavoljim djelom, navodeći kako njezin život na slobodi stvara veliki skandal vjeri na tom području.

⁷⁴ Temeljni izvor za analizu pravila papinske inkvizicije je G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition – Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit*, München, 2004., str. 59-96. Gdje je korišten drugi izvor, tako je i naznačeno.

⁷⁵ *Calificador* je najčešće bio teolog po struci, a njegova je dužnost bila utvrditi je li optuženikov zločin konstituirao zločin protiv vjere.

nego teolozi, a kasnije je čak uvedena obveza da inkvizitori moraju imati pravno obrazovanje. Uz to, sudovi su imali još i tri tajnika – za opće poslove (*escribano general*), za vođenje zapisnika (*notario del secreto*) i za popisivanje imovine optuženika u trenutku zatvaranja (*notario de secuestros*). Organizacijski gledano, interesantna činjenica bilo je i financiranje inkvizicijskih organa – inkvizicijski sudovi nisu imali vlastiti proračun te su masovno ovisili o konfisciranim dobrima optuženika; to je dovelo do cijele serije progona bogatih građana i zlouporabe ovog instituta kako bi inkvizicija stekla dovoljno materijalnih sredstava.

Sam postupak započeo je izdavanjem i javnim čitanjem edikta milosti, a koji se temeljio na istim pravilima kao i odredba o milosti u papinskoj inkviziciji; važno je naglasiti kako je španjolska inkvizicija dobar dio svojih pravila preuzela iz papinske inkvizicije, ali ih je kasnije dodatno razradila sukladno pravilima španjolskih nacionalnih sudova i učinila osjetno strožim i brutalnijim.⁷⁶ Edikt milosti imao je praktičnu funkciju za potencijalne optuženike te im je omogućavao bezbolno izbjegavanje teških kazni, ali je nakon nekog vremena, upravo zbog te funkcije, zamijenjen ediktom vjere, kojim su se građani poticali na otkrivanje imena heretika i ostalih zločinaca. Same prijave su bile anonimne, a optuženik nije mogao saznati identitet osobe ili osoba koje su ga optužile, a što je dovelo do velikog broja lažnih optužbi. Komparativno gledano, vidljivo je kako je španjolska inkvizicija preuzela jedno od pravila iz *Malleusa* te ga je razradila do te mjere da je u cijelosti dokinula, a ne samo ograničila, kao u izvorniku, pravo optuženika na suočavanje s tužiteljem.

Proces se provodio kroz nekoliko ročišta, a mogao je, kako navodi Schwerhoff, trajati kratko, ali i po nekoliko godina, a sve zato što proces pred španjolskom inkvizicijom nije bio, barem ne na način kako suvremeno pravo razumije taj termin, jedinstven postupak, već „lanac pojedinačnih radnji“ koje, očigledno, nisu bile vremenski ograničene. Saslušavali su se oni koji su prijavili optuženika, svjedoci i sam optuženik. Sva ispitivanja zapisivao je tajnik za vođenje zapisnika, što je jedno veliko i vrlo napredno dostignuće španjolske inkvizicije; po prvi puta je povijest prava dobila sustavne, kvalitetno vođene i uredno arhivirane spise, koji su precizno i detaljno svjedočili o tijeku samoga postupka, toliko da su se svojom kvalitetom drastično isticali u odnosu na svjetovne sudove tog vremena. Optužbu je predstavljao *fiscal*, dok je optuženik imao pravnog savjetnika, međutim on je bio član inkvizicijskog suda i imao je isključivo savjetničku ulogu te je poticao optuženika da govori istinu; iz ovoga je jasno kako optuženik zapravo nije imao branitelja, što je još jedan dokaz njegova krajnje podređena položaja i drastičnih kršenja prava obrane.

Što se svjedoka tiče, španjolska inkvizicija nije bila pretjerano izbirljiva, za razliku od papinske inkvizicije te priručnika za progon vještica. Dok su potonji zahtijevali određen broj svjedoka određene kvalitete, španjolska inkvizicija je, kako navodi Beinart, prihvaćala „svakojake svjedoke koji su imali informacije o herezi“, navodeći kao primjer „sudionike u herezama i heretičkim radnjama, nečasne osobe, maloljetnike koji su svjedočili protiv roditelja, muževe koji su odavali svoje žene, žene koje su denuncirale svoje muževe, roditelje protiv djece, slugu i robove“.⁷⁷ Međutim, a to je posljedica društveno-povijesnih okolnosti o kojima je bilo riječi u ranijem dijelu rada, Židovi su bili posebno tretirani kao svjedoci – bilo im je zabranjeno svjedočiti protiv kršćana, međutim su, pod prijetnjom kazne, imali obvezu svjedočiti protiv *conversosa*.⁷⁸ Ispitivanja svjedoka i optuženika bila su dozvoljena i uz primjenu torture, međutim povjesničari navode kako je španjolska inkvizicija bila prilično nesklona toj praksi u odnosu na ostale sudove,⁷⁹ što samo dodatno govori o tome kako

⁷⁶ H. BEINART, „Jewish Witnesses for the Prosecution of the Spanish Inquisition“, *Acta Juridica*, vol. 37/1976, str. 37

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Cf. ibid.*, str. 39-43

⁷⁹ Pa tako iznose S. HALICZER, *Inquisition and Society in the Kingdom of Valencia*, Oakland, CA, 1990., str. 79 i E. PETERS, *Inquisition*, Oakland, CA, 1989., str. 92-93

je ona uspjela izgraditi notoritet i stvoriti atmosferu straha, a bez tako okrutnih metoda poput torture. Španjolska je inkvizicija najčešće koristila tri metode torture,⁸⁰ a ista je bila ograničena na maksimalno trajanje od 15 minuta;⁸¹ važno je napomenuti da se priznanje iznuđeno pod torturom pred španjolskom inkvizicijom smatralo valjanim, što je bio još jedan snažan udar na okrivljenikova prava obrane. Ispitivanje se sastojalo od „ofenzivnog“ i „defenzivnog“ dijela, prvi koji je služio tužitelju, a drugi koji je barem minimalno išao u korist okrivljenika.⁸²

Suđenje je završavalo donošenjem presude i izricanjem kazne. Španjolska je inkvizicija poznavala pet vrsta presuda – oslobađajuću (najrjeđa u praksi; omogućeno je ponovno otvaranje slučaja u slučaju novih dokaza), suspenzivnu (proces je prekinut na određeno vrijeme, za koje je optuženik bilo na slobodi bilo u pritvoru), okajničku (okrivljenik se smatra krivim te se javno odriče svojih dijela i prihvaća javnu kaznu), pomirbenu (okrivljenikovo javno pomirenje s Crkvom) te otpuštajuću (okrivljenik se otpuštao pred svjetovni sud kako bi bio spaljen na lomači). U slučaju nekog od oblika osuđujuće presude, okrivljeni je bio podvrgnut i činu *auto-da-fe*, ali o tom je postupku bilo riječi ranije u tekstu. Tim je činom postupak bio završen.

Iz svega je vidljivo kako je španjolska inkvizicija bila izvanredno organiziran i hijerarhijski strukturiran sud, odnosno izrazito precizno i snažno oružje u rukama krune. Iako je većinu pravila preuzela iz papinske inkvizicije, španjolska je inkvizicija učinila rez i dokinula ovisnost sebe o papinskoj inkviziciji, adaptirajući njezina pravila kako bi što bolje odgovarala jednom tako razvijenom sustavu kakav je bio inkvizicijski. Uz to, njezine birokratske novine u funkcioniranju sudova te njihovo prenošenje u temeljne postulate inkvizitornog modela imale su značajan utjecaj na modernizaciju kasnijeg kontinentalnog prava. Međutim, ostaje činjenica da je španjolska inkvizicija bila izrazito diskriminatorna po svom karakteru, a intenzitet kršenja okrivljenikovih prava na obranu doveo ga je, zapravo, do statusa procesnog objekta, a ne subjekta.

4.5. Rimska inkvizicija⁸³

Kao što je bilo naznačeno u ranijem dijelu rada, rimska inkvizicija je, više-manje, nastala kao reakcija na španjolsku inkviziciju, odnosno kao želja pape da ponovo uspostavi dominaciju nad inkvizicijskim postupanjima. Sukladno tome, iako je crpila svoje uzore iz ranijih izvora, rimska inkvizicija je, isto kao i španjolska u odnosu na papinsku, razvila izmijenjeni i prilagođeni sustav pravila koji ju je distingvirao u odnosu na (do)tadašnje inkvizicijske sudove. Međutim, treba odmah naglasiti, a to navodi i Schwerhoff, kako rimska inkvizicija nije otišla pretjerano daleko od svojih srednjovjekovnih i španjolskih uzora, odnosno kako njezina pravila jesu bila različita, ali se ipak radilo o varijacijama na već zadane teme; u trenutku njezina nastanka, s obzirom na stoljetnu tradiciju inkvizicijske efikasnosti, teško je i bilo zamisliti normativni sustav koji bi, u kontekstu istog instituta, razvio sasvim nova, a jednako efikasna i zloglasna pravila. Upravo iz tog razloga će analiza ovih pravila biti nešto kraća jer se ne pokazuje potreba za detaljnom analizom pravila koja su temeljena

⁸⁰ Kako navodi KAMEN, *op. cit.* (bilj. 47), str. 190, metode u pitanju bile su *garrucha*, *toca* i *potro*. *Garrucha* se sastojala od toga da su okrivljeniku ruke vezane iza leđa i uzdignute na određenu visinu, a mogao mu se nametati i dodatni teret kako bi se pojačala bol. *Toca* se sastojala od imitiranja utapanja tako što je okrivljeniku u usta stavljen komad tkanine, a onda ulijevana voda u usta, čime su se simulirali uvjeti utapanja. *Potro* je bio naziv za napravu za rastezanje, koja se najčešće koristila u praksi.

⁸¹ HALICZER, *Inquisition and Society in the Kingdom of Valencia*, *loc. cit.*

⁸² M. DAMAŠKA, "The Quest for Due Process in the Age of Inquisition", *The American Journal of Comparative Law*, vol. 60/2012, str. 929

⁸³ Temeljni izvor za analizu pravila papinske inkvizicije je G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition – Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit*, München, 2004., str. 96-110. Gdje je korišten drugi izvor, tako je i naznačeno.

na već analiziranima; u ovom dijelu će se, dakle, naglasiti samo temeljne razlike i istaknuti noviteti koje je rimska inkvizicija uvela.

Organizacijski gledano, rimska inkvizicija je imala, kao i španjolska, kvalitetno razvijen sustav, međutim isti nije bio niti približno toliko birokratiziran. *Sanctum Officium* bio je vrhovni inkvizicijski sud sa središtem u Rimu, a svi nacionalni i regionalni sudovi bili su direktno podređeni njemu; službenici Svetog ureda su čak mogli pregledavati spise nacionalnih sudova i slati svoje primjedbe vezane uz slučajeve. Sami inkvizitori su, a tu rimska inkvizicija nije raskidala s tradicijom, gotovo isključivo bili dominikanci ili franjevci, te su morali imati najmanje 40 godina života i biti teolozi sa dobrim poznavanjem kanonskog prava. U ovom je segmentu rimska inkvizicija stvorila dotad jedinstveni profil inkvizitora, koji je morao zadovoljiti dvostruki kriterij (teološki i pravni), a što je bio značajan zaokret u odnosu na španjolski sustav, koji je tražio isključivo pravni kriterij. Izuzev progona heretika, inkvizitori rimske inkvizicije imali su i brojne druge zadatke (npr. nadzor nad strancima ili pregledavanje pisama), što je također bilo značajno širenje njihovih ovlasti. Organizacija samih sudova, odnosno sudskog osoblja, bila je slična onoj u Španjolskoj.

Kao što je već rečeno, sam postupak nije se pretjerano razlikovao u odnosu na papinsku i španjolsku inkviziciju, mada je u određenim aspektima donio značajne napretke, koji su uvelike utjecali i na razvoj svjetovnog sudstva. Rimska inkvizicija je, a to je svakako interesantno za primijetiti, u praksu vratila srednjovjekovne inkvizicijske priručnike, o kojima je također bilo riječi, a koji su ponovo služili kao postupovni pravilnici. Tajnost podnositelja prijave ili denuncijacije ostala je i u rukama rimske inkvizicije snažno oružje za progon optuženika, koje je uvelike ograničavalo njihova prava. Međutim, rimska je inkvizicija istovremeno drastično unaprijedila prava okrivljenika, toliko da je Tedeschi naveo kako je ona bila „pionir ranonovovjekovne reforme pravosuđa“.⁸⁴ O tome posredno govori i Damaška, navodeći kako se već u XVII. stoljeću, dakle u periodu ranog razvoja rimske inkvizicije, govorilo da se „obrana ne može uskratiti ni zvijerima, a kamoli ljudima, a čak ni samom Vragu“, što je bio drastičan preokret u odnosu na raniju inkvizicijsku doktrinu, koja je ponekad potpuno eliminirala okrivljenikova prava na obranu.⁸⁵ Okrivljenik je, dakle, imao pravo na obranu, a u određenim situacijama čak i na trošak same inkvizicije. Među njegovim pravima ističu se uručivanje optužnice na narodnom jeziku okrivljenika, vrijeme za pripremu obrane, imenovanje vlastitih svjedoka te unakrsno ispitivanje svjedoka optužbe, a Damaška navodi da je okrivljenik imao pravo i pregledavati spis te, mada u samo određenim jurisdikcijama, dobiti na uvid svjedočenje osobe koja je podnijela prijavu.⁸⁶ Propuštanje prezentiranja optužnice okrivljeniku dovodilo je do ništetnosti presude.⁸⁷ Sama činjenica da je okrivljenik imao popis prava koja je mogao iskoristiti kako bi se branio, govori o naprednosti rimske inkvizicije u odnosu na sve ranije inkarnacije te institucije, odnosno o činjenici da je okrivljenik konačno, nakon nekoliko stoljeća, postao subjekt u procesu, a ne tek objekt.

Tortura je također osjetno humanizirana. Za razliku od drugih inkvizicija, rimska inkvizicija je vrlo restriktivno pristupala primjeni torture, dozvoljavajući ju tek u onim slučajevima gdje je okrivljenik suočen s izrazito snažnim indicijama i dokazima (Schwerhoff kao primjer navodi izjave očevidaca) te uz odobrenje biskupa, dok su najteži slučajevi zahtijevali čak i potvrdu iz Rima. O činjenici da je tortura sve rjeđe primjenjivana govori i Damaška, koji navodi kako je dokazni standard, pred većinom sudova, za primjenu torture bila „nesumnjiva indicija“ (*indicia indubitata*), pri čemu je prvi dio pojma ostao teoretski nerazrađen, a prak-

⁸⁴ J.A. TEDESCHI, *The Prosecution of Heresy: Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Italy*, Binghamton, NY, 1991.

⁸⁵ M. DAMAŠKA, „*The Quest for Due Process in the Age of Inquisition*“, *loc. cit.*

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Ibid.*

tično neujednačen, a drugi dio se odnosio na sve vrste dokaza, izravne ili neizravne, osim apsolutnih dokaza po pravilima kanonskog prava.⁸⁸ Uz sve ovo, Schwerhoff navodi kako je priznanje iznuđeno pod torturom zahtijevalo naknadnu potvrdu, a Damaška i činjenicu da se nepotvrđeno priznanje smatralo ništavnim.⁸⁹

Što se sankcija tiče, rimska inkvizicija je također bila osjetno umjerenija od svojih prethodnica. Schwerhoff navodi kako su najčešće kazne bile one crkvenog pokajanja, što je bila dobrodošla promjena u odnosu na stroge sankcije španjolske inkvizicije. Nerijetke su bile i zatvorske kazne, koje su se mogle izricati na vremenski rok (tri do osam godina) ili doživotno (*immuratio*). Rimska inkvizicija poznavala je i *auto-da-fe*, međutim on je bio puno blaži i bio je orijentiran na manje skupine ili pak pojedince. Što se smrtnih kazni tiče, one su u rimskoj inkviziciji bile izrazito rijetke,⁹⁰ posebice u usporedbi sa Španjolskom, a bile su rezervirane, kako kaže Schwerhoff, za „tvrdokorne kriminalce i povratnike“.

Iz ove kratke analize rimske inkvizicije, s kojom ovo poglavlje rada i završava, vidljivo je kako je posljednja faza u razvoju te institucije bila ujedno i najmodernija te najumjerenija. Težnja pape da stvori inkviziciju koja će pravilima odudarati od svih dotadašnjih dovela je do osjetne modernizacije, koja se primarno osjetila na polju okrivljenikovih prava na obranu. Uz to, cjelokupni inkvizicijski postupak je humaniziran, tortura je ograničena, a kazne su postale umjerenije, čime je zapravo jasno dano do znanja kako inkvizicija raskida sa svojom brutalnom prošlošću, a što se simbolički nadovezalo i na kraj cijele te institucije, koji je uslijedio tek stotinjak godina nakon zrelog razdoblja rimske inkvizicije.

5. Analiza inkvizicijskog postupka u romanu *Ime ruže*⁹¹

Pravo i književnost su, unatoč velikoj razlici u stilovima pisanog teksta, kroz povijest pokazali veliku povezanost, toliku da se danas odnos tih dvaju disciplina izučava kao zasebna studija. Jedan takav primjer poslužio je kao inspiracija za nastanak ovoga rada, a to je roman *Ime ruže* talijanskog pisca i filozofa Umberta Eca. Premijerno objavljen 1980. godine s velikim uspjehom, roman govori o franjevcu Vilimu od Baskervillea i njegovom učeniku Adsonu iz Melka, koji dolaze u benediktinski samostan na sjeveru Italije kako bi prisustvovali teološkoj raspravi, ali se tokom priprema susretnu s misterijem kojeg zajedničkim snagama uspijevaju riješiti. Temeljen na povijesnim činjenicama, Ecov roman donosi fiktivni prikaz srednjovjekovnog društva, morala i teologije te se s razlogom ubraja u kapitalna djela svjetske književnosti. Posebno interesantan, iz pravničkog aspekta dako, dio romana je scena inkvizicije koju nad opskrbnikom Remigijom iz Varaginea provodi zloglasni inkvizitor Bernardo Gui, a koji će, a sve kako bi se istovremeno odala počast temeljnoj inspiraciji za ovaj rad i dala praktična dopuna ranijoj teorijskoj analizi, biti analiziran u ovom dijelu rada.

Radnja romana odvija se 1327. godine, što je bio period dominacije papinske inkvizicije pa bi za analizu scene trebalo poći upravo od tih pravila. Dolazak Bernarda Guija u benediktinsku opatiju ujedno je označio i početak cjelokupnog postupka jer je Gui, osobnim izvidima i razgovorom s ljudima u opatiji dolazio do informacijama o prisutnosti heretika na tom području.⁹² Inkvizitor je, sukladno praksi papinske inkvizicije, bila zasebna osoba

⁸⁸ Cf. *Ibid.*, str. 931-934

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ U prilog ovome ide i činjenica koju iznosi Schwerhoff, a koja se tiče broja smrtnih kazni pred inkvizicijom u regiji Furlaniji. Naime, od točno tisuću optuženika pred furlanijskom inkvizicijom u razdoblju od 1551. do 1647., samo četirima je dosuđena smrtna kazna. Tako malena brojka govori u prilog modernizaciji koju je donijela rimska inkvizicija, ali i o njezinom umjerenom karakteru.

⁹¹ Kao izvor za sadržaj romana korišteno je izdanje U. ECO, *Ime ruže*, Zagreb, 2008., prevela: Lia Paić, str. 381-401

⁹² Guijevo proganjanje hereze bilo je vezano političko-ideološke konflikte između franjevaca i pape, odnosno uz globalnu doktrinarnu raspravu koja je potresala Katoličku crkvu u tom razdoblju, a nije bilo vezano uz ubojstva

(u ovom slučaju Gui), a Eco je vrlo precizno opisao način na koji je inkvizitor dolazio do informacija, opisujući kroz nekoliko scena atmosferu straha koju je stvarao, ali i zakulisno, gotovo tajno, djelovanje Bernarda Guija. Uz to, Gui je imao ovlasti koristiti prostore opatije po svojoj volji, dobivši ured, ali i zatvorsku ćeliju. Tamo je Gui držao svoje osumnjičenike i provodio neformalna ispitivanja, međutim formalno inkvizicijsko ispitivanje odvijalo se u kaptolskoj dvorani uz prisustvo pisara i dvojice sudaca, mada je Gui bio taj koji je vodio ispitivanje i odlučivao o sudbini Remigija iz Varaginea. Jasno je, zapravo, kolike je ovlasti uživao inkvizitor i koliki je bio njegov stvarni autoritet, unatoč normama koje ga nisu nužno toliko osnaživale. Remigio je u trenutku otpočinjanja stajao između dvojice strijelaca, odnosno oružanih stražara, što je dodatno naglašavalo njegov podređeni položaj u procesu.

Prije početka službenog ispitivanja, opat se s Vilimom upustio u raspravu o legalnosti cjelokupnog postupka, pozivajući se na kanon XXXVII. Lateranskog koncila iz 1215. godine,⁹³ međutim, Vilim mu je odgovorio kako se „inkvizitor (se) izuzima iz svake redovite jurisdikcije, (...) i ne mora slijediti pravila općeg pravosuđa. Uživa posebnu povlasticu i čak nije obvezan slušati odvjetnike“. Ova Vilimova replika dodatno ilustrira autoritet kojeg je inkvizitor uživao u periodu papinske inkvizicije, odnosno činjenicu da je inkvizitor kao papinski izaslanik uživao prevelike ovlasti, čija je priroda bila takva da su od njega činile nedodirljivu osobu. I naravno da je takav utjecaj inkvizitora, dakle isključivo njegov pravni položaj i moć koju su mu norme dodjeljivale, bio dovoljan da izazove strah i paniku kod okrivljenika, jer je psihološki učinak moći na ionako podređenog subjekta u toj situaciji bio još pogubniji. Ovu činjenicu potvrđivao je i opis Remigija od strane Adsona, a koji ga je opisao kao preplašenu zvijer u jadnu stanju i kao žrtvu vlastitih strahova.

Inkvizicijski postupak započinjao je formalnostima, nakon čega je inkvizitorovom objavom (a formalnosti su, dakako, postojale kako bi se zadovoljila forma zapisnika) započinjalo ispitivanje. Ispitivanje je služilo kao demonstracija inkvizitorovih vještina, ali i sile, barem one psihičke, jer je optuženik dovođen u takav položaj da je svaki njegov odgovor izvrtan i protumačen onako kako je odgovaralo inkvizitoru, a isti je, nerijetko, stvaranjem teškog psihičkog pritiska i osjećaja nesigurnosti dodatno obezvrjeđivao optuženika. Ispitivanje se provodilo postepeno, idući od općenitijih pitanja prema konkretnim problemima, odnosno stvarima koje su doista zanimale inkvizitora – tako je Bernardo Gui započeo ispitivanje Remigija s pitanjima o njegovom identitetu, razlozima njegova boravka u opatiji, samo da bi preko nekoliko indikativnih pitanja došao do glavnog pitanja o fra Dolcinu iz Novare, koji je bio glavni predmet spora u teološkoj raspravi, odnosno glavna točka optužbe za herezu. Bernardo Gui je pitanja postavljao precizno, ciljano i krajnje sugestivno, a Remigiovi odgovori bili su izrazito ograničeni od strane Guija, prekidani i mahom interpretirani na način koji je odgovarao Guiju, a koji se prilikom prezentiranja svoje interpretacije Remigiovih odgovora uvijek obraćao sudu, uvjeravajući ih tako u podmuklost i lažnost Remigiovih izjava, namećući im istovremeno svoju interpretaciju kao istinitu.⁹⁴ Inkvizitor je bio izrazito moćan,

koja su pogađala opatiju. Međutim, s obzirom da ovaj rad ne analizira cjelokupno djelo, a i tematika istog nije povezana uz teološke rasprave, taj će dio biti preskočen nakon ovog objašnjenja.

⁹³ Kanon XXXVII., dio iste serije kao i ranije spominjani kanon III., nalagao je, ukratko, da se nitko ne može pozvati pred suca koji je od svoje biskupije (središta) udaljen više od dva dana hoda, osim uz pristanak obaju strana u postupku. U ovom slučaju, Bernardo Gui i njegovi suci bili su udaljeni barem četiri dana hoda.

⁹⁴ Kao primjer psihološke opresije, navodi se tek nekoliko citata iz djela, *‘Moja duša je nedužna i ne znam što ste mislili kad ste govorili o heretičkoj pokvarenosti,’* reče oprezno opskrbnik. *‘Vidite?’* uskliknuo je Bernardo okrećući se drugim sucima. *‘Svi su oni takvi! Kad jedan od njih bude uhićen, pojavljuje se sudu kao da je njegova savjest mirna i bez grizodušja. A ne znaju kako je to očigledan znak njihove krivnje, jer je pravednik na sudu nemiran! Upitajte ga zna li razlog zašto sam naredio njegovo uhićenje: Znaš li, Remigio?’* *‘Gospodine,’* odgovori opskrbnik, *‘bio bih sretan kad bih ga saznao iz vaših usta.’* (...) *‘Eto,’* uzviknuo je međutim Bernardo, *‘tipičan odgovor okorjelog heretika! (...) Oni pribjegavaju neiskrenim odgovorima, pokušavajući obmanuti inkvizitora, koji ionako mora podnositi doticaj s ljudima toliko vrijednima prezira...’* (str. 382-383)
„(...) Možeš li poreći, Remigio, da su te vidjeli u crkvi kako ukočen stojiš lica okrenuta zidu ili padaš ničice glave prekrivene kapuljačom, umjesto da klečiš sklopljenih ruku poput ostalih ljudi?’ *‘Čak i u redu svetog Benedikta*

a oružja s kojima je raspolagao bila su toliko jača koliko su njegove verbalne i manipulative vještine bile bolje. Nije teško zaključiti da je položaj autoriteta inkvizitoru davao značajnu prednost pred optuženikom, međutim vješto manipuliranje iskazima i činjenicama te sposobnost uvjeravanja su vještine koje nisu dolazile zajedno s funkcijom, ali su uvelike doprinosile strahu kojeg je osoba inkvizitora izazivala. Tako nije ni čudo da je Remigio s vremenom postajao sve labilniji i sve skloniji Guijevim sugestijama, koji će mu u jednom trenutku početi nametati odgovore.

Kako Remigio na samom početku nije htio priznati svoje sudjelovanje u herezi unatoč snažnom pritisku kojega je nametao Gui, inkvizitor se odlučio na druge metode, a sve u granicama svojih ovlasti, koje su bile gotovo nepostojane. Kako je sugerirao Vilim, ograničenja su postojala tek u sferi katoličkog morala, međutim inkvizicija je inovativno pronašla način kako pronaći rupe u pravilima i doskočiti tim moralnim barijerama. Gui je tada pozvao svog glavnog svjedoka, redovnika Salvatorea, koji je bio Remigiov prijatelj. Salvatore je, kao i Remigio, zatvoren pod istom optužbom te je bio podvrgnut tajnom ispitivanju, a Adson je primijetio kako je bio podvrgnut mučenju, optužujući Guija da je to osobno izvršio. Vilim ga je tada opomenuo kako inkvizitori nikada osobno ne vrše torturu, odnosno da je ona uvijek povjerena službenicima svjetovne vlasti. I dok je Adson racionalno zaključio kako je to identično, Vilim je objasnio da za inkvizitora nije tako – „nije za inkvizitora kojemu su ruke čiste, a nije ni za ispitivanog koji, kad dođe inkvizitor, u njemu nalazi iznenadnu potporu, ublaženje svojih muka i otvara mu srce“. Ova je opaska sukladna inicijalnim pravilima papinske inkvizicije, koja su zabranjivala torturu osim u iznimnim slučajevima i to upravo iz razloga jer se ona smatrala moralno nekompatibilnom s funkcijom inkvizitora, međutim Vilim je objasnio rupu koju su inkvizitori koristili kako bi, načelno čista obraza, mogli doći do potrebnih odgovora, neovisno o tome jesu li oni bili zaista istiniti. Međutim, kako je rečeno ranije u tekstu, ta je moralna barijera ubrzo oslabljena odlukom pape temeljem koje su si inkvizitori međusobno mogli davati oprost u slučaju da je jedan od njih provodio torturu. Gui je, dakle, iskoristio svoje pravo da dođe do potrebnih odgovora, pritom drastično kršeći prava subjekata u postupku, kako Salvatorea tako i Remigija, stvarajući enorman psihološki pritisak i atmosferu linča u kojoj je Remigio bio osuđen prije nego što je postupak praktički započeo. Ovdje treba dodati i to da je Gui, doista onako kako je Vilim rekao, otpustio Salvatorea i vratio ga u njegovu ćeliju u gotovo prijateljskoj maniri, govoreći mu da će biti „milostivi koliko (nam) to (naša) dužnost dopušta“, što zapravo pokazuje da su inkvizitori bili sposobni kod svojih „žrtava“ razviti ono što se danas zove Stockholmski sindrom, odnosno – pretvarali su sebe u dobročinitelje koji će ih osloboditi patnje, dok su zapravo oni bili ti koji su ih kažnjavali. Salvatore, doduše, nije bio jedini svjedok; Bernardo je kratko ispitao i Malahiju iz Hildesheima, knjižničara u opatiji, te samog Vilima. Ovaj trenutak bitan je kako bi se ilustrirao odnos inkvizitora prema različitim svjedocima, različit tretman svjedoka ovisno o njihovom položaju i statusu. I dok je Bernardo Gui gotovo pa zlostavljao Remigija i Salvatorea, njegov odnos prema Malahiji i Vilimu bio je izrazito blagonaklon, gotovo prijateljski; u jednom trenutku, Bernardo čak i opravdava Malahiju zbog njegove pogreške, pretpostavljajući njegovu dobru vjeru, dok se Vilimu prilikom kratkog ispitivanja obraća s izrazitim poštovanjem, unatoč animozitetu kojeg prema njemu ima.

pada se ničice na pod kad treba...’ ‘Ja te ne pitam što si radio kad je trebalo, nego onda kad nije trebalo! ...’“ (str. 383)

„Gospodine, vjerujem u sve ono u što vjeruje dobar kršćanin...’ ‘Kakav sveti odgovor! A u što vjeruje dobar kršćanin?’ ‘U ono što uči sveta crkva’ ‘A koje to sveta crkva? Ona koju takvom smatraju vjernici koji se određuju kao savršeni, pseudoapostoli, heretički fratrići, ili crkva koju oni uspoređuju s babilonskom bludnicom i u koju, međutim, svi mi čvrsto vjerujemo?’ ‘Gospodine, ‘ reče zbunjeno opskrbnik, ‘recite mi vi za koju crkvu vjerujete da je istinska...’ ‘Ja vjerujem da je Rimaska crkva, jedna, sveta i apostolska, kojom upravljaju papa i njegovi biskupi.’ ‘Tako i ja vjerujem,’ reče opskrbnik. ‘Lukavost vrijedna divljenja!’ uzvikne inkvizitor. ‘(...) Čuli ste ga: on hoće reći kako on vjeruje da ja vjerujem u ovu crkvu, a sam izbjegava obvezu da kaže u što vjeruje on! ...’“ (str. 384)

Ova je situacija dokaz diskriminatornog karaktera same inkvizicije i njezine represivne prirode u odnosu na optuženike, ali i na one svjedoke čiji je društveni status bio niži ili manje vrijedan. Malahija i Vilim bili su ugledni svećenici, a prvi je čak i surađivao s Guijem, zbog čega su uživali povlašteni tretman, za razliku od Remigija i Salvatorea.

Na koncu, kada je ispitivanje svjedoka zaključeno, Gui je Remigiju, a to je sve bio dio kompleksnog psihološkog procesa koji je za cilj imao mučiti i slomiti opskrbnika, prezentirao sporna pisma fra Dolcina kao dokaz, suočivši ga tako s njegovom sudbinom. Iako je Remigio još uvijek negirao optužbe, bilo je jasno kako je inkvizicija uspješno izvršena. Psihički slom optuženika bio je potpun, toliki da se u jednom trenutku Remigio, kako bi se opravdao od jednog zločina, sam sebe inkriminirao i gotovo priznao drugi, čime si je nametnuo dodatni problem. Provođenje inkvizicije zaključeno je na način da je Bernardo Gui silom natjerao Remigija da prizna ono što mu je on rekao i to na način da je Bernardo prethodno izdiktirao inkriminacije, zaključivši svaki govor s imperativnim upitom o priznanju.⁹⁵ Vidljivo je da je priznanja formulirao i provodio inkvizitor, da je on *de facto* sugerirao okrivljeniku njegove riječi, dok je okrivljenik, kao objekt, bio tu jedino kako bi formalno potvrdio ono što je inkvizitor već naveo kao utvrđenu i dokazanu istinu, neovisno o tome kakvo je zaista bilo činjenično stanje. No, čak i kada bi se uzelo da su Guijeve optužbe bile istinite, odnosno da je Remigio bio doista takav heretik kakvim ga je Gui htio prikazati, činjenica da su Remigiova prava anulirana do te mjere da samostalno nije mogao čak ni priznati optužbe (iako je bio spreman priznati i laž), ta činjenica ilustrira moć inkvizitora i brutalnu psihičku torturu koja je optuženike pretvarala tek u obične ljuštore u periodu u kojem su praznovjerje i društveni ugled imali snažan utjecaj na formiranje svijesti i mišljenja o osobama i pojavama. Koristeći strah i autoritet, Gui je prisilio Remigija, odnosno doveo ga to takva stanja da pristane na svaku njegovu optužbu, da ju prizna neovisno o tome je li ona bila istinita ili nije. Može se reći kako optuženik ovdje nije bio čak ni objekt, jer čak i objekti uživaju određena prava, već potpuno obespravljani sudionik postupka čija je jedina funkcija bila ta da bude slomljen do te mjere da će pristati na sugerirano mu priznanje kao da je njegovo vlastito, uvjeren, na koncu, i sam u svoju krivnju i uvjeren kako je sve ono što je stiglo iz inkvizitorovih usta ranije uradio i u tom trenutku priznao upravo – on.

Gui je vrlo brzo stekao sve uvjete da Remigija proglasi heretikom, međutim iskoristio je situaciju da „riješi“ i misteriozna ubojstva koja su pogodila opatiju, natjeravši Remigija da prizna i te zločine, iako se kasnije uspostavilo kako Remigio s njima nije imao nikakve veze.⁹⁶ Remigio nije htio priznati još i to, međutim kada ga je Gui upozorio da će morati pristupiti „sredstvima koja je crkva uvijek kritizirala kad bi ih koristila svjetovna vlast“⁹⁷ (op.a.

⁹⁵ Kao primjer nametanja, navodi se tek nekoliko citata iz djela:

„Dvije vrste grijeha. Da si bio u Dolcinovoj sekti, da si dijelio njihova heretička stajališta, običaje i uvrede dostojanstava biskupa i gradskih magistrata, (...) I da si, pokvaren u dubini duše svoje, postupcima koje si naučio u toj odvratnoj sekti, iz razloga koji mi još izmiču, ali koje uostalom i nije potrebno do kraja raščistiti, jednom kad se jasno dokaže (kao što sada činimo) da hereza onih koji su propovijedali (...) To moraju naučiti vjernici i to će mi biti dovoljno. Priznaj. (...) ‘Da, istina je,’ viknuo je, ‘bio sam s Dolcinom i dijelio s njim zločine i neobuzdanost, ...’“ (str. 393)

„Dakle, tjerao je Bernardo po svom, ‘ti priznaješ da ste štovali Gherarda Segalellija kao mučenika, da ste poricali svaki autoritet Rimske crkve, da ste tvrdili kako vam ni papa niti ikakvi autoriteti ne mogu propisivati način života drugačiji od vašeg, (...) zatim ste si dopuštali svaku slobodu i svaki razvrat, jer niste vjerovali u sakrament braka, niti u ijedan drugi sakrament i, smatrajući se čišćima od drugih, mogli ste si dopustiti svaki gnusobu i svaku uvredu vašeg i tuđih tijela? Govori!’ ‘Da, da, ja priznajem pravu vjeru u koju sam tada vjerovao svom dušom, (...)’ ‘I palili ste i pljačkali kako bi se domogli imovine dobrih kršćana!’ ‘I palili smo i pljačkali, jer smo siromaštvo proglasili općim zakonom i imali smo pravo prisvajati nezakonita bogatstva drugih...’“ (str. 395-396)

⁹⁶ Stvarnog ubojicu otkrio je Vilim uz Adsonovu pomoć, a radilo se o slijepom Jorgeu iz Burgosa, čija je motivacija bila vezana uz nedozvoljavanje vanjskom svijetu da pristupi rijetkim knjigama koje je on smatrao takvima da ruše temelje katoličke dogme i morala.

⁹⁷ „Protivim se pribjegavanju sredstvima koja je crkva uvijek kritizirala kada bi ih koristila svjetovna vlast. Ali postoji zakon koji vlada i upravlja čak i mojim osobnim osjećajima. Zatražite od Opata prostoriju gdje se mogu postaviti

tortura), on se, želeći izbjeći mučenje, potpuno slomio te je u naletu psihotične epizode i delirija priznao i ta ubojstva. Iako je bilo evidentno kako se radi o lažnom priznanju, Bernardo Gui ga je spremno prihvatio i na taj način formalno zaključio ispitivanje, iznimno zadovoljan svojim uspjehom. Ispitivanje je zaključeno Guijevom objavom kako će se opskrbnik odvesti u Avignon, tadašnje papinsko središte, gdje će se postupak formalno dovršiti i gdje će opskrbnik biti spaljen. Presuda i kazna su tako donesene bez formalnog čina, bez rasprave i prije formalnog zaključenja procesa, što samo dodatno ilustrira represivni karakter cjelokupne institucije. Uz to, Gui je odvodio Remigija iz opatije, time ga izuzimajući iz jurisdikcije iste i stavljajući ga pod direktnu jurisdikciju samoga pape. Čin oduzimanja jurisdikcije opatiji nad subjektom nad kojim ju je imala, pravno je interesantan i govori zapravo o moći i autoritetu kojega je papinska inkvizicija uživala te potvrđuje Vilimovu raniju opasku da je inkvizicija bila izuzeta od uobičajenih „pravila ponašanja“.

Roman *Ime ruže* napisan je više od 650 godina nakon trenutka u kojemu je smještena njegova radnja. Iako se tu radi o umjetničkoj interpretaciji, vrijeme koje je utrošeno u nastanak i pisanje djela te vrijeme koje je Umberto Eco proveo istražujući izvorne materijale,⁹⁸ toj interpretaciji daju na vjerodostojnosti te potvrđuju njezinu generalnu autentičnost. Sukladno tome, analiza iste pruža kvalitetan uvid u praktičnu stranu inkvizicijskog postupka, koji je u teorijsko-normativnom dijelu često bio izrazito blag, odnosno nominalna blagost i umjerenost normi bila je porušena tek određenim brojem pravila koja su se mogla široko interpretirati, dajući tako veliku slobodu samim inkvizitorima. Ova scena, koju provodi fiktivna verzija stvarnog Bernarda Guija, ilustrira kolike su bile te slobode; demonstrirana je moć inkvizitora te autoritet inkvizicije kao institucije, ali i velike slobode koje je inkvizitor imao. Sve ono što je rečeno o degradiranom položaju okrivljenika u inkvizicijskom postupku potvrđeno je pa i dodatno naglašeno. Također, analiza ove scene vjerno je ilustrirala svu grozotu inkvizicijskog postupanja prema psihi optuženika, odnosno psihološki teror kojega je inkvizitor provodio kako bi slomio optuženikovu ličnost i doveo ga do krajnjeg čina mehaničkog pristanka na servirano priznanje, bez razumijevanja i bez stvarnog priznanja. Suvišno je napominjati kako su ovakvi modusi postupanja prema suvremenim standardima nehumani i ilegalni, ali ostaje činjenica da se čak i srednjovjekovni *modus operandi* svjetovnih sudova nije usuđivao na ovaj način dehumanizirati optuženika, pretvoriti ga u lutku za izživljavanje, bez prava na prigovor i obranu. Takvo je djelovanje bilo karakteristično za inkviziciju iz razloga njezine moći, odnosno normativno-autoritativne snage koja je proizlazila iz njezine funkcije, koju je čvrsto podupirala Katolička crkva, najjača institucija srednjovjekovne Europe. Ova je analiza, dakle, poslužila kao praktičan uvid u funkcioniranje inkvizicije te je detaljnije i kroz praksu razradila neke od elemenata koji su se spominjali ranije u tekstu. Treba napomenuti samo još ovo – analiza se ticala procesa vođenog prema pravilima papinske inkvizicije, koja nikada nije dosegla toliki notoritet zbog svoje brutalnosti kao drugi oblici inkvizicije, iako je ta brutalnost prilično očita u ovom primjeru; procesi pod španjolskom inkvizicijom, kao nasljednicom papinske, bili su u stvarnosti još brutalniji, dok je kakva-takva humanizacija cjelokupnog postupka stigla tek u vremenu rimske inkvizicije, a koja je već prilično zagazila u novovjekovne težnje za promjenom.

sprave za mučenje. Ali neka se s tim ne počinje odmah. Neka tri dana ostane u ćeliji, ruku i nogu u kladama. Zatim neka mu se pokažu sprave. Samo to. A četvrtog dana ćemo nastaviti. Pravdu ne pokreće žurba, kako su vjerovali pseudoapostoli, a Božja pravda raspolaže stoljećima. Neka se nastavi polako i postupno. I nadalje, sjetite se koliko je puta ponovljeno kako se trebaju izbjegavati sakaćenja i opasnost od smrti. Jedna od koristi koje ovaj postupak pruža grešniku jest upravo u tome da on smrti kuša i očekuje, ali ona ne dolazi prije nego što je priznanje potpuno, dobrovoljno i pročišćavajuće.” (str. 397)

⁹⁸ Informacije o svim ovim činjenicama dostupne su u tekstu „Napomene uz *Ime ruže*“, koji je ukomponiran u izdanje: U. ECO, *Ime ruže*, Zagreb, 2008., prev. Lia Paić, str. 511-542

6. Zaključak

Inkvizijski postupak neupitno je relikv prošlih vremena, nešto što je suvremeno pravo zajedno s općim civilizacijskim razvojem proglasilo barbarskim i odbacilo kao nehumano. Međutim, daleko od toga da i u svojstvu povijesnog fenomena, inkvizicijski postupak nije poučan za suvremene pravnike i da se njegova ostavština promatra isključivo u povijesnom kontekstu.

Inkvizicija je kroz svoj vremenski razvoj pokazala nevjerojatnu složenost. Od jednostavnog sustava borbe protiv hereze, s vremenom je postala još moćnije oružje za one koji su u svojim rukama već držali veliku moć. Od začetaka biskupske inkvizicije, koja je doista zamišljena kao institucija za borbu protiv rastućeg broja heretičkih pokreta, inkvizicija je pokazala nevjerojatnu sposobnost prilagođavanja okolnostima unutar kojih djeluje kao i iznimnu spremnost da odgovori na novonastale probleme. Tako je, u trenutku neefikasnosti formalno neuređene biskupske, nastala papinska inkvizicija, koja je usustavila pravila, međutim upravo je to usustavljenje postrojilo režim inkvizicijskih postupaka te ih je, postepeno, učinilo najzloglasnijim u cijeloj srednjovjekovnoj Europi. Inkvizicija je postepeno širila svoju strahovladu među europskim pukom, a konstantno širenje kruga potencijalnih optuženika samo je naglašavalo taj proces. U jeku papinske inkvizicije, inkvizicija je svoje djelovanje proširila i na vještice i čarobnjake, a svi postupci protiv istih su proizašli upravo iz interpretacije inkvizicijskih pravila, ali interpretacije koja je bila stroža, brutalnija i rigoroznija. Slabljenje utjecaja papinske inkvizicije i jačanje nacionalnih vladara na Pirinejskom poluotoku dovodi do nastanka fenomena nacionalnih inkvizicija, među kojima španjolska daleko nadmašuje portugalsku po svojoj brutalnosti. Gotovo fatalna efikasnost španjolske inkvizicije i njezinog *auto-da-fe* postupka dovela je do toga da je ta institucija u suvremenom žargonu postala simbol pretjerane brutalnosti prilikom istraživanja i kršenja prava okrivljenika. Humanizacija cjelokupnog postupka uslijedila je u periodu rimske inkvizicije, koja je nastala kao reakcionarski pokušaj reafirmacije papinske kontrole nad institucijom koju su španjolski vladari odavno i praktički prisvojili sebi. Rimska inkvizicija je zbog svoje modernosti ubrzo potisnula djelovanje ostalih, međutim čak ni ona nije odoljela korjenitim civilizacijskim promjenama od XVIII. stoljeća nadalje pa je s njom i cjelokupni institut otišao u povijest.

Međutim, daleko od toga da je inkvizicijsko postupanje u potpunosti zaboravljeno i da moderno društvo nije bilo sklono povratku na takve metode. Već je 20-ih godina XX. stoljeća nominalno najdemokratskija zemlja svijeta, Sjedinjene Američke Države, započela s „lovom na vještice“ protiv navodnih komunista i komunističkih simpatizera na svom teritoriju, a sve kao reakcija na afirmaciju te ideologije u Sovjetskom Savezu. Hollywood je, interesantno, prvi pogođen tim lovom kada je došlo do formiranja tzv. Holivudske crne liste. Progoni navodnih komunista u Hollywoodu rezultirali su zabranom rada, otkazima i različitim istragama kojima su se kršila temeljna ljudska prava i u kojima su se uvelike primjenjivale inkvizicijske metode, a sve pod krinkom zaštite državnih i javnih interesa (identičnom logikom vodila se i Katolička crkva prilikom deklariranja borbe protiv hereze). Najzloglasniji primjer ovog progona su „Holivudska desetorica“, skupina filmskih djelatnika koju je predvodio scenarist Dalton Trumbo, a koja je stavljena na crnu listu nakon što su odbili odgovarati Kongresu na pitanja i njihovim političkim afinitetima, smatrajući takvo uplitanje direktnim kršenjem njihovih prava. Inkvizicijsko postupanje korišteno je i tokom brojnih montiranih procesa za vrijeme Staljinovih čistki u Sovjetskom Savezu, ali i pred Freislerovim *Volksgerichtshofom* u Hitlerovom Trećem Reichu. Hladni rat pamti i fenomen makartizma, a koji se nadovezao na raniju Holivudsku crnu listu. Fenomen je dobio ime po senatoru Josephu McCarthyju, a zapravo je doveo do novog „lova na vještice“ usmjerenog protiv navodnih komunista u Sjedinjenim Državama. Suvremena povijest pak pamti slučajeve teškog kršenja ljudskih prava te mučenja i zlostavljanja zatvorenika u različitim kampovima, a sve to povezano uz globalnu borbu protiv terorizma.

Dakle, inkvizicijski postupak je povijest, u to nema nikakve sumnje. Međutim, navedeni primjeri ilustriraju kako je njegova ostavština mnogo snažnija od povijesne analize, odnosno kako je inkvizicijsko djelovanje postavilo temelje za različite progone u suvremenoj povijesti. U tome leži važnost proučavanja inkvizicijskog postupanja – bolje poznavanje njegove brutalnosti potrebno je kako bi se identificirale i spriječile bilo kakve zlouporabe i kršenja prava koja se manifestiraju na taj način. Daleko od toga da inkvizicija nije donijela ništa dobroga (španjolska inkvizicija je, primjerice, unaprijedila vođenje sudskih spisa i arhiva do te mjere da sadrži najbolje sačuvane arhive sudske prakse iz srednjeg vijeka, dok je rimska inkvizicija napravila enorman korak u unaprjeđivanju prava optuženika), međutim ostaje činjenica da se radi o instituciji koja je u povijest ušla zbog svoje zloglasne i brutalne povijesti, čije se proučavanje treba dodatno potaknuti kako se ta povijest ne bi ponavljala. Jer, kako je Vilim rekao Adsonu, a s tim citatom ovaj rad i završava:

„Proždrljivac je ponovno postao čist,” reče mi Vilim. ‘Ali, je li to čistoća?’ upitao sam zaprepašteno. ‘Sigurno postoji i neka druga vrsta,’ reče Vilim, ‘ali kakva god bila, uvijek me plaši.

‘Što vas najviše užasava kod čistoće?’ upitah. ‘Žurba,’ odgovori Vilim.“

Of Inquisitors and Men

Summary

The paper deals with the analysis of the inquisition both as an institution and as a form of procedure. The introductory part of the paper analyses the Inquisitional procedure in relation with the three dominant procedural models, defining it as a special type of procedure within the Inquisitorial model. The second part of the paper examines the Inquisition as a historical phenomenon, dealing with the evolution and changes within the Inquisition from the very beginnings and the Episcopal Inquisition to the ultimate, Roman Inquisition, whereas it analyses relevant events, documents and people. The main part of the paper deals with the analysis of the Inquisitional procedures, selecting the procedures before the Episcopal, Papal, Spanish and Roman Inquisition and the Inquisitional witch-trials, which represent a specific procedure within the Inquisition. This part will try to explain the evolution of the procedural rules and present a comparative reflection on them. Before the paper summarises the importance of the Inquisitional procedure for the contemporary law, it presents the analysis of the Inquisition scene from Umberto Eco's novel *The Name of the Rose* in order to present how the Inquisition functioned in practice.

Key words: inquisition, Umberto Eco, *The Name of the Rose*, inquisitional procedure, witch-trials